

ERDÉLYI PROTESTÁNS KÖZLÖNY.

EGYHÁZI ÉS ISKOLAI HETILAP.

V. EVFOLYAM.

KOLOZSVÁRT, MÁRCIUS 4, 1875.

218—9. SZÁM.

Megjelenik minden csütörtökön egy iven. — Előfizetési ára egész évre 6 frt., félévre 3 frt., negyedévre 1 frt. 50 kr. Szerkesztőségi iroda — hová a kéziratok és előfizetések bérmentve küldendők: külmagyarutca, 9 sz. —

A kolozsvári egyházmegye emlékirata a theol. fakultás ügyében.

(Folytatás.)

Természetes, hogy azon esetben, ha anyaszentegyházunk elvileg megállítaná azt, hogy létrehoz s főtart Kolozsvártt egy prot. papnövelde, mely a püspökség közvetlen vezetése alá helyezve, egyház-kerületi jelleggel bírna: ez elv érvényesítésének szükségképeni következménye lenne az, hogy a nagy-enyedi papnövelde létezni megszűnnék. Kötelességünknek tartjuk, ez eshetőségre is észrevételünket megtenni.

Felhozatik: hogy ez egy értelmű volna nagy-enyedi főtanodánk hanyatlásával. Nézetünk szerint, az eredmény, épen ellenkező lenne. Azon esetben ugyanis, ha az anyaszentegyház anyagi és szellemi erejét, a fentebb körvonalozott módon, összpontosítaná, n.-enyedi főtanodánk azon terünek, melyet jelenleg egymagában hordoz vállain, jelentékeny részétől megszabadulna s azon kedvező helyzetbe jőne, hogy gymnáziumát — mely jelenleg sok kívánni valót hagy fön—jobb karba helyezhesse. Theológiai tanszékeiből legalább is kettőt gymnázialis rendes tanszékké alakíthatna át s ez által egy hatalmas lépéssel közelítne azon cél felé, melynek elérését eddig is csupán az anyagi akadályok gátolták: értjük a teljesen célszerűtlennek bizonyult változó tanítói rendszer teljes megszüntetését. Bizony, itt az ideje, hogy anyaszentegyházunknak legyen legalább egy oly mintaszerű gymnáziuma, mely a jelenkor követelményeinek teljesen megfeleljen s ha ezt nagy-enyedi főtanodánk valósítaná, ez nem hogy eddigi erejének gyengülését, sőt ellenkezőleg, annak gyarapodását s eddig szerzett halhatatlan érdemeinek öregbítését eredményezné. Akkor tenne valóban nagy szolgálatot azon szülőknek, kik

gyermeküket a közelből s távolból oda küldik, még pedig nem csak szellemi, hanem anyagi tekintetben is, mert azon segély-összegeknek, melyeket jelenleg a theológusoknak juttat, jelentékeny részét a gymnázium szegény sorsú növendékeinek javára fordíthatná.

Fölhozatik az is: hogy azon esetben, ha Nagy-Enyeden nem volnának theológusok, a szülők a távolból nem küldenék oda gyermeküket, mert nem volnának ott érettebb ifjak, kik rájuk fölügyeljenek. Ez ellenvetésre csak annyit jegyzünk meg, hogy a hazában létező 64 protestáns gymnázium közül 59 van olyan, hol theológusok nincsenek s az az eset még sem fordult elő soha, hogy a miatt valamelyik üresen maradt volna; ellenkezőleg, mentől jobb gymnaziális szervezettel bír egyik, mint másik, annál több növendéket vonz magához. Igy p. o. a kecskeméti ref. főtanoda virágzó korszaka akkor kezdődött, midőn papnöveldejét — miután a dunameléki egyházkerület Budapesten állított föl egyet — megszüntette s egész erejét gymnáziumának javítására fordította. A mi a felügyelet kérdését illeti, jól tudjuk, hogy ez szoros kapcsolatban áll a tanodáinknál divó és sajátlagos viszonyaink szempontjából továbbra is főtartandó belakási rendszerrel. Meggyőződésünk azonban az, hogy e rendszer jelen szervezetében, mely szerint a növendékek minden tekintet nélkül korukra, fejlettségükre és erkölcsi magukviselésére ugyanazon termekben laknak együtt, legtöbb esetben egy 18—20 éves ifjunak felügyelete alatt, mind paedagogiai, mind erkölcsi tekintetben felette káros s igen keserű gyümölcsöket termő. E nagy fontosságú kérdést — nézetünk szerint — az Egyesült-Államok gymnáziumai oldották meg leghelyesebben, még pedig oly formán, hogy a ben lakó növendékek,

életkoruk és fejlettségük különböző fokai szerint, 26—30-ból álló csoportokra vannak felosztva s két-három egymásba nyíló termékbe az illető osztály-vezetők közvetlen felügyelete alatt elhelyezve. E rendszert a mi gymnáziumainkban is minden nagyobb nehézségek nélkül alkalmazni lehetne s ez által megóvni — fájdalom — nagyon sok esetben a szülőket azon keserűségtől, melylyel megteljesedik szívök, midőn látják, hogy ártatlan gyermekeiket az azokkal együtt lakó idősebb növendékek nyilvánvaló és titkos bűnei mikint mételezik meg.

Felhozatik az is: hogy a papnöveldének Nagy-Enyeden léte szoros kapcsolatban áll a környék magyar nemzeti-ségi érdekeivel. Őszintén bevalljuk, hogy ez ellenvetés értelmét fölfogni, nem vagyunk képesek s nem tarthatjuk egyébnek, egy hangzatos phrázissal. Avagy, annak a néhány theológusnak minő befolyása képzelhető Nagy-Enyed környékének magyar nemzeti-ségi érdekeire? Nemzeti-ségi miszsiója ott nem a theológusoknak van, kik Enyed környékével tanpályájuk egész folyama alatt, kivéve azt, hogy ünnepnapokon légációkba mennek, semmi nemű érintkezésbe nincsenek s nem is lehetnek. A theológusoknak miszsiója tekintetben akkor kezdődik, midőn tanulmányaikat bevégeztek s a papi pályára lépnek s hogy ezt betölthessék, nem csak Nagy-Enyed vidékén, hanem egész Erdélyben; épen azért kötelessége az anyaszentegyháznak, anyagi s szellemi erejüket az eddiginél nagyobb fokra emelni. Nemzeti-ségi miszsiója Nagy-Enyeden a gymnáziumnak volt, van s lesz, mint a magyar nemzeti miveltség világító tornyának, mely fényét onnan meszszire hinti s az által még a többi nemzetiségekből is hódít s azokba is magyar szellemet önt. E fenséges küldetését annál fokozottabb mértékben töltheti be, mentől jobban lesz szervezve s hogy ez megtörténhessék, épen azért kell a vállaira most nehezülő terhek egy részétől megmenteni, hogy anyagi s szellemi erejét mentül nagyobb mérvben saját specialis céljára fordithassa.

Igyekeztünk a fentebbiekben — legjobb tudomásunk és meggyőződésünk szerint — a fenforgó

nagy fontosságú kérdést az egyház-történelem, a szokás-jog, az írott törvények, a külföldi és hazai példák, anyaszentegyházunk magasabb érdekei, papságunk jelen s jövőndő helyzete szempontjából kellő világításba helyezni. Nem követelhetvén magunknak csalhatatlanságot semmi tekintetben, jól tudjuk, hogy az általunk fölhozott egyes tételek ellen érvelni lehet bármennyit; de ez emlékiratnak azon alapeszméje, mely szerint a papság anyagi s szellemi jobbléte anyaszentegyházunk egyetemének legnagyobb fontosságú közérdeke s annak előmozdítása végett az erők összpontosítása elkerülhetetlenül szükséges, ha anyaszentegyházunk főnállását s jövőndőjét biztosítani akarjuk: aligha kifogásolható. El lehet ez alapeszmeérvényesítését odázni s ideig-óráig a mellékes és másodrangú tekinteteket győzelemre juttatni, le is lehet szavazni: de meggyőződésünk egész erejével állítjuk, hogy ez eszme akkor sem fog meghalni, legfőlebb alunni, hogy újult erővel életre kelvén, vivja harcát egész a győzedelemig.

E reménység bátorít minket arra, hogy alázatos véleményünket s illetőleg kettős indítványunkat e kérdésben körvonalozzuk.

Egyik indítványunk következő:

tekintettel arra, hogy anyaszentegyházunk az országos törvények és a kegyes alapítók célzatainak korlátai között eddig is gyakorolta azon jogot, mely szerint az oktatás és nevelésügy érdekében belátása szerint intézkedett; ebből kifolyólag,

tekintettel arra, hogy anyaszentegyházunk már 1847-ben a theológiai tanszékek és a theológusok javára tett alapítványok összpontosítását elvileg megállapította;

tekintettel arra, hogy papságunknak, mint nemzetiségünk s vallásunk hivatott örének — a jelenkor követelményeivel öszhangzó — szellemi kiképeztetését nem egyik, vagy másik főtanodánk külön, hanem anyaszentegyházunk egyeteme közös feladatának és kötelességének tartja;

tekintettel arra, hogy Kolozsvár városa ez idő szerint az erdélyi részekben nem csak a ma-

gyar nemzeti tudományosságnak és társadalmi miveltségnek központja, hanem egyszersmind egyik háza egyetemünk székhelye, s így alkalmat nyit arra, hogy leendő papságunk — az anyaszentegyház minden megterhelhetése nélkül — elsajátíthassa mind azon ismereteket, melyekre, a szorosabb értelemben vett theol. tudományokon kívül szükség van;

tekintettel arra, hogy Kolozsvár egyszersmind egész anyaszentegyházunk törvényhozási központja s mint ilyen egyszersmind szükségképen a püspökség székhelye, már pedig felekezetünk érdekei multhatatlanul megkövetelik, hogy a lelkész-képzés a püspökség közvetlen és folytonos szellemi felügyelete és közreműködése mellett menjen végbe:

mondja ki a t. egyházkerületi közgyűlés, hogy saját központi erejének, valamint az egyes főtanodák és egyházmegyék közreműködésének igénybevételével, fölállít és föntart Kolozsvártt egy egyházkerületi jelleggel bíró prot. papnövelde, a tanszabadság elvének alapján.

E végett, saját kebeléből küldjön ki egy egyes bizottságot, oda útasítván azt, hogy:

1-ör, tegyen javaslatot az iránt, hogy e célra az anyaszentegyház központi erejét minő módon és mértékben lehetne fölhasználni;

2-or, vegye számba az egyes főtanodák vagyoni állapotát, különös tekintettel arra, hogy minő alapítványok vannak azoknál theol. tanszékekre s illetőleg a theológusok segedelmezésére s tegyen javaslatot azoknak öszpontosítása s illetőleg azon arány megállapítása tárgyában, melyben az egyes főtanodák az egyházkerület papnöveldeje föntartásához járulhatnak;

3-or, tegyen javaslatot az iránt is, hogy az egyes egyházmegyék menyinyiben működhetnének közre;

4-er, ez előzetes munkálatok alapján dolgozza ki részletes tervét az intézet szervezetének ugy szellemi, mint anyagi tekintetben s javaslatát terjeszse be az állandó igazgató-tanácsához, hogy az, ennek nyomán, jelentését megtehesse.

Másik indítványunk következő:

tekintettel arra, hogy leendő papságunk szellemi tekintetben bármennyire legyen is kiképezve, küldetése teljesíthetésének szükségképeni alapföltétele anyagi helyzetének jobbitása;

tekintettel arra, hogy e végett központi törvényhozási intézkedések elodázhatatlan szükségessége forog fön, miután ez ügy nézetiségünk s vallásunk biztosításával a legszorosabb kapcsolatban áll:

útasítsa a t. egyházkerületi közgyűlés az állandó igazgató-tanácsot, hogy a lelkész-fizetések minimumának megállapítása tárgyában, az egyházmegyék kihallgatásával, részletes javaslatát terjeszse elő.

Mely indítványainkat a t. egyházkerületi közgyűlés nagy becsü figyelmébe ajánlva, maradtunk a kolozsvári ev. ref. egyházmegye 1874, nov. 28-án tartott közgyűléséből.

Pár szó a „Cirkulus viciozus“-című cikkhez.

Mivel magam is foglalkoztam a vizitáció kérdésével s annak célszerű keresztül vitelétől feltételezem — sok tekintetben — az egyházak anyagi és szellemi jóllétét, azon reménységgel olvastam a Prot. közlöny 1874. 51—53. számaiban Orthodoxus „cirkulus viciozus“-című cikket, hogy abban a felvett fontos tárgyra vonatkozó praktikus indítvánnyal, nézettel fogok találkozni. Azonban, csalódtam.

Orthodoxus cikkében elmond mindent, a mit a vizitátorok 200 éven át tapasztaltak; reá mutat a bajokra, sebekre; eleven szinekkel festi a vizitáció küzdelmeit s nem irigylendő vendégeskedéseit; papok, gondnokok hanyagságait, az ezekből eredő célációkat, káros következményeket, sat.; elmond mindent, csak azt nem, a mit az olvasó várt t. i. a módot, mindezeknek megszüntetésére, jóvátételére.

Mert, a mit Orthodoxus az 53. sz. 2-k lapjának ezen pontjában mond: „miért is, véleményem — a vizitáció módosítását tárgyazólag — oda megy ki, hogy az egyházak útasíttassanak: jó rendet tartani, hogy rendetlenségek következtében a vizitáció egyik egyházban se kénytelenítessék, sok időt vesztegetni, s ez által ok nélkül való költségek származzanak; az élelmeztetést is úgy kezelni, hogy e cimen is semmi viszszaélés ne történhessék.“ semmi egyéb, mint atyai j^akaratu intés, bölcs tanács, kegyes óhajtság, de egyszersmind kiáltó szó a pusztában.

Elmondotta — kérem — ezeket a vizitáció 200 év óta minden évben, sőt a hól szükségesnek látta, kemény szavak kíséretében; azonban, mégis benne vagyunk a cirkulus viciozusban. És miért?

Mert, a huzamos gyakorlat bebizonyította, hogy vizitálási gyakorlatunk hiányos, fogyatkozásokkal teljes; szóval, hogy a jelenleg legtöb helyen gyakorlatban lévő szegény vizitációnak minél hamarabb meg kell huzni a halál-harangot s azt eltemetve, egy élet-erősebb vizitációnak kell életet adni.

A vizitáció kérdése tárgyalásánál: az idő és a költség kiméltését szokták hangsúlyozni. Holott, nézetem szerint, épen az a baj, hogy különösen az elsővel, eddig igen is gazdaságosan, sőt fukarul bántunk.

Ugyan is, a vizitáció a tulajdonképeni egyh.-vizsgálatra-- sok helyt mai napig is --- alig áldoz egy pár órát; a szokásos 24 óra többi része — legjobb esetben — barátságos társalgással telik el.

Már most győzzön meg engem valaki arról, hogy ez egy pár óra elégséges-e egy egyháznak évi eseményeivel való megismerkedésre; ügy-bajos dolgainak elintézésére; az egyházi javak kezelésével való tisztába jövetelre; az iskola lelkiismeretes megvizsgálására; az egyházi épületek: templom-, papi-, tanítói-lak, cinterem, temető meglátogatására, az észlelt hiányok számba vételére, sat.?

Mindezekre idő kell és megfeszített munkásság.

Mert föltéve azt, hogy minden pap, kurátor, presbiterium mentent megtesz, mit Orthodoxus a 410—411. lapon aprólékosan elmond: kételkedem, hogy a vizitáció egyetlen ülés alatt bevégezhetné munkálkodását — már t. i. nyugodt lélekkel — s tovább mehetne.

Látni saját szemével kell s meggyőződést szerezni a vizitációnak arról, hogy vajjon mindenek oly ékesen és szép renddel vannak e, minővel lenni állítják a pap, kurátor és presbiterok.

Kötelességéből kifolyólag, meg kell — nem látogatni, hanem — vizsgálni az iskolát s ott rendes vizsgatartás alatt meggyőződni a tanító képességéről, szorgalmáról, a tanulók előmeneteléről, sat. Mert ha a vizitáció mindezeket szigoruan, és pedig minden évben meg nem teszi; midőn hazatér körútjáról, bátran elmondhatja: „oleum et operam perdidit.“

Ellen vetik némelyek, hogy a vizitáció nem terjeszkehetnek ki minden aprólékoságokra, de még nem is férne össze az egyházak autonomiájával az ily szerű eljárás. Én pedig azt nem értem, hogy miért lenne az a pátriárkhális elő-joga az egyházi javak kezelésének, hogy csak bizonyos dolgokról és bizonyos mértékben számoljanak ott, hol pénz, vagyon, s birtok-kezelésről van szó! Midőn e széles föld kerékiségén lévő minden jól rendezett államban a hivatalnokok a gondviselésökre bizattokról a legszigorubban megszámloltatnak, a mit senkinek sem jut eszébe apprehendálni, vagy bizalmatlanságnak nyilvánítani, sőt igen természetesnek találnak.

Nézetem és tapasztalatom szerint, az ilyen szigorral végre ment vizsgálat nemcsak rosulásra nem talál az egyházakban, sőt épen elismeréssel jutalmaztatik ugy a pap, mint az egyház-tagok részéről; mert az egyház-tagok látva a szigoru, lelkiismeretes felügyeletet saját javaik felett: lassankint megszünnek a vizitátorokat csak pénz-harácslóknak tekinteni; ellenben, ugy tekintik őket, mint az egyház javainak hű sáfárait. De a jóra való papnak igáját is elhordozhatóbbá teszik, midőn a visszaélések és kihágások

észrevétele által, a pap részéről szükségeltető keserü gyümölcsöket termő feljelentéseket nélkülözhetővé teszik.

Mint fönnebb is irám, az így folytatott vizitációra idő kell, még pedig minden perceiben felhasznált idő, melyből a barátságos társalgásra igen kevés, vagy épen semmi sem maradhat fenn.

Látható tehát, hogy idő-kiméltésről a vizitációkon szó sem lehet; nem csak, de az idő-kiméltést épen vétkes mulasztásnak lehet nevezni.

A vizitációkkal együtt jár a reájok tett költsékezés is. Nem csak nem lehet kívánni, hogy a vizsgáló biztosok — grátis — fáradozzanak, de én ezt el sem fogadnám; adjuk meg fáradságuk érdemelt díját, mert csak akkor követelhetjük meg tőlük, hogy lelkiismeretesen munkálkodjanak.

A melyik vizitáció az irttak szerint jár el küldetésében: hasznos és méltó a maga bérére, a mely ugy sem valami tulságos; annak élelmezési költségét, napi díját, zúgolódás nélkül hordozhatja bármelyik egyház.

Ellenben, a melyik vizitáció egy óra, vagy ülés alatt az asztal mellett végzi s végezheti el minden teendőit, ne zúgolódják a néki illetékesen feltálatl újnyi vastag placcinta s vén majorság ellen, mert az foglalkozásukhoz mérve, bizonyára lukullusi lakoma.

Az a kérdés merülhet már föl, ki az, a ki az általam leirt módon megtartandó vizitációra reszolválná magát? Elmondottam én ezt a „prot. közl.“ 1873-ik évi 149—45. számában, meglehetősen körülményesen és hosszadalmasan; de mert az Orthodoxus figyelmét elkerülte, ime ismétlem öszszevonva: öszszák fel az egyházmegyéket több cirkulusokra; állítsanak be több rendbeli vizsgáló bizottságokat, így fel lesz osztva a munka, kevesebb egyház jutván egy-egy bizottságnak munka-körébe, és nem fátad ki annyira sem testben, sem lélekben, hogy föladatát hiven ne tölthesse be. És változtassák évenként a vizsgáló bizottságok cirkulusaikát, ez által bizonyos ellenörködés lesz elérve, mely bizonyára csak is az egyházak előnyére fog szolgálni.

Végre, a mi Orthodoxus azon skrupulusát illeti, hogy helyén volt-e a vizitáció kérdését véleményezés végett az egyházaknak kiküldenü, mivel jogtudósokra bizza elosztatását, mondják ki hát ők véleményöket a felett: helyén volt-e az eljárás vagy nem? Én szivesen belényugszom véleményökbe.

Azonban, hogy az egyházmegyék ezen nagy fontoságu élet-kérdésükhez tartozó s általuk legjobban ismert tárgyban megkérdeztettek: csak is a kerületi gyűlés tapintatos, helyes gondolkozás-módjáról tanuskodik; midőn ez úton nem csak biztosabban ismerkedik meg a különböző véleményekkel, de egyszersmind e kérdés lehető célszerűbb megoldását is sietteti.

Mike Lajos,
zsoboki ev. ref. pap.

TÁRCA.

Egyházi férfiak levelei.

Közli: *Szilágyi Sándor.*

I.

Szolgalatom ajánlása után istentől kívánok kegyelmednek minden boldogságos jókat megadatni.

Ez elmúlt napokban az Bossányi Anna asszony pénze beadásáról senkitől nem lévén plenaria instructiónk, az arról szokott quietentiát sem adhattuk ki elegendő képen. Most azért immár nyilván értvén, miben legyen az egész dolog, én is azon igyekeztem, hogy minden fogyatkozás nélkül, mennél jobb módjával lehetett és illet, az megnevezett pénznek behozó protestáns instanciájára (sic) kiadtuk az levelet és ez kegyelmed szolgálja által kegyelmednek elküldöttem. Ezután is kegyelmed parancsoljon, vagy szóval, vagy írása által, az én állapotom szerént kegyelmednek örömet szolgállok.

Kegyelmednek ha szemben leszen Keresztúri András mester urammal, kérem kegyelmedet, salutálja én nevémmel, meg is mondhatja kegyelmed neki, hogy az ő kegyelme háza-nepe jó egészségben vagyon. Ez napokban Elefánti Imre uramval egyetemben mind seregestől itt voltak nálam. Isten áldása legyen kegyelmedvel és éltesse ő szent felsége kegyelmedet, sat. Nitriæ 7. Maji Anno 1611.

Generosae Dominationis Vestrae.

Sacellanus addictissimus

Matthaeus Keresztesi,

Ecclesiae Nitriensis Vicarius m. p.

Külcim: Generoso Domino Domino Michaëli Lorántfi de Serke etc. Domino Patrono observandissimo.

(Eredetiye a m. k. kam. levéltárban.)

II.

Istentől minden jókat kívánok nagyságtoknak és kész szolgálatomat ajánlom.

Nem hálaadatlanságom, hanem az levélvivőknek szűk volta miatt való alkalmatlanságom szerzette, kegyelmes patronusim, hogy mind eddig is nagyságtokat levelemmel meg nem találhattam, melyet ha nagyságtok megteként, tudom, hogy ily sok ideig való hallgatásomnak okát löli. Mi, istennek hála, Lengyelországon, Slesián, Alsatián, Vandalián, Saxonián, Misnián, Turingián által jövőn minden félelem és bántás nélkül, Hassiának Marpurgumban levő akademiájában reménlhetetlen sok költséggel telepedénk le, kevesebb hásszonnal, hogy sem mint véljük vala; mert noha ez az akadémia tudós emberekkel hires, mindaz által az theologicum studium benne igen szűk, kivált képen való studium az juris prudentia és philosophia. Én pedig, ki az szentírás tanulásáért kiváltképen akartam az akademiákban lakni, igen letlen volna, hogy ha csak ez telet is sine studio theoloco tölteném el: azért elrendeltem magamban, hogy ugyan st az frankfurtumi országos sokadalomkor által menjek

Heydelbergában, hogy ott kiváltképen az theológiának incumbálhassak; mert embernek elméjét sokra szabni igen veszedelmes dolog. Innen vagyon kegyelmes patronusim, hogy sokan, midőn tudósak akarnának lenni, tudatlanoknak találtnak, mert non necessaria discendo, necessaria negligunt és midőn Cornu Amaltea akarnának lenni, vix fiunt olla pauperis Ibyci, azaz, midőn mindenféle tudományban akarnának tudományt szerzeni, egyik tudományt sem tehetik maguknál nyilván valóvá. Én azért, hogy se az nagyságtok dicséretes hire nevének terjesztésére szolgáló alkalmatosságot, se az magam jövődöben az isten anyaszentegyházában való szolgálatomat ne negligáljam, azt cselekszem, az mi hasznosb. Jól tudom pedig, hogy az mely reménséget isten után nagyságtokban helyeztettem, abban meg sem csalatkozom és nagyságtok is az mely kegyelmes patrociniójának dicséretes jelét megmútatta, azt le sem teszi nagyságtok; isten is pedig ő fölsége az ő anyaszentegyházának építésére szolgáló szivét nagyságtoknak, elhittem, hogy újabb-újabb indításokkal fölgörjeszti, hogy az nagyságtok kegyes gondviselésére néző ecclesia nagyságtok szárnya alatt nagy bátran nagyságtok felől azt mondhassa: Hi sunt Nutritores mei; nagyságtok is tükörül fölteszi az boldog emlékezetű nagyságtok atyjának cselekedetét, ki mely atyai szeretettel nevelte, táplálta az isten anyaszentegyházát, dicséretesen emlegeti Magyarországon és jövődöben is, mig Magyarországnak csak egy bástyája fönnáll is, mégis hirét nevének nagyságtok boldog emlékezetű atyjának siralmasan emlegeti; ez az, melyet az propheta mond, hogy: justorum memoria semper florebit. Az itt fönn való lakás pedig menyinyiben kerüljön, nehéz nekem azt nagyságtoknak megírnom: mindazon által ebből itéletet tehet nagyságtok, hogy az asztaltartástól minden héten egyegy arany jár; menyinyire pedig menjen esztendeig, jól tudhatja nagyságtok. Az kivől pedig menyinyire köllenség a pénz, csak az isten tudja, holott az németeknek telhetetlen fősvényisége mindent ára fölött ad. Ezeket akarám nagyságtoknak állapotom felől bizonyosan megírni. Isten éltesse nagyságtokat és tartsa meg nagy jó egészségben országunknak és az ő ekkleziájának hasznára és élémentére. Datum Marpurgii Cattorum. 8. Septembris veteri stylo Anni 1613.

Nagyságtok Alummusa

Caspar Florian Comarinus m. pria.

Külcim: Spectabilibus et Magnificis Dominis Dominis Georgio et Sigismundo Rákóci, sat. Dominis et Patronis gratiosissimis. Marpurgo Cattorum.

(Eredetiye a m. k. kam. levéltárban.)

III.

Nagyságos kegyelmes asszonyom, alázatos szolgálatom ajánlása után az atya istennek bőséges kegyelmét az Cris-tus által ez jelenvaló újszttendőnek minden részeiben szüvemnek belső indulatjából kívánom több újszttendők elérésével nagyságodnak.

Nyilván vagyom, nagyságos aszszonyom, nagyságodnak méltatlan káplánja levén itt az nagyságod fogarassi ekklesiájában, nem tűrhetem meg, hogy nagyságodnak ismeretiben nem lévén, ne írnék nagyságodnak; mivel az nagyságod kegyelmességiből hivattattam volt ide és ugyan az idvözült tiszteletes Geleji püspök uramtól küldettetem is az ide való szolgálatra, mind ekeddiglen váarakodásban voltam, honnét lenné szolgálatomnak jutalma; mert az mi az városi fizetésemet illeti, mely sem több, sem kevesebb 32 forintnál, azzal még csak fámra s italomra és ételeimre is nem volna elégséges, nem hogy még abból ruházodnánk is, avagy háznépet tarthatnánk. Az mi nagyságotok kegyelmessége, az nagyságod várából vagyom az 20 forint és 16 köből búza és egy sertés marha, de azt is rüdegen adták meg, nekem csak egy szem gabonám is nem volt, mivel meghizlaltattam volna. Ha nekem az úr isten nagyságotat kegyelmes patronámul nem támasztja, meg fogok fogyatkozni és talám ugyan rongyosodni is. Az szolgálatom pengig terhes, mind az által azzal sem gondolnék, csak volna mi mellett, mert az nagyságod várbeli templomában minden nap egyszer-egyszer fel kell szolgálnom; az piacon való templomba ordinarie ötödfél nap continue kell szolgálnom; a felett gyakorta marad reám épen az szolgálat. Azért nagyságotat, mint kegyelmes asszonyomat alázatosan kérem, én rólam is ne feledkezzék, hanem én rólam is emlékeztvén hozzám is mütassa dajkai kegyelmességét; melyet én is nagyságod méltatlan káplánja szolgálhassak meg nagyságodnak, mint kegyelmes asszonyomnak. Az úr isten nagyságotot, mint itt ez jelen való életben, mind az következőkben, sat.

Irtam Fogarasban 15. napján Januariusnak 1650. Nagyságodnak.

alázatos méltatlan káplánja
Besenyei B. János m. p.
fogarasi orthodoxa ekklesiának második lelki-pásztora.

Ki vül más kézzel: Fogarasi káplány levele 1650. Zboró.

Külcim; Illustrissimae ac Magnificae Dominae, Illustr. ac Magnif. Georgii Rákóczy quondam Regni Transylvaniae Principis stb. Relictae Viduae Susannae Lorantfi, stb. Ecclesiae Christianae Nutrici stb.

(Eredetije a m. k. kam. levéltárban.)

IV.

Adjon Isten kegyelmednek kívánatos jókat, sat.

Elvöm a kegyelmed levelét, melyből kívánságát kegyelmednek értem; de édes kedves barátom, nincs abban semmi mód, hogy én ő nagyságának írjak, okait elhallgatom. Im irtam Klobusiczky uramnak, elhittem, ő kegyelmén nem múlik a dolog. De bizony kevés reménségem vagyom hozzá, ha mások is kívánják, főképen, ha szolgálai közül ő nagyságának valaki kéri. Mindazáltal próbálja kegyelmed ő kegyelme által, talám kedvesen fordul kegyelmedhez a szerencse. Igen kételkedem, hogy pénzen eladná ő nagysága, még pengig, ha nemes ház, nem hihetem, hogy kegyelmednek nemességével együtt oda adná. Kegyelmed megbácssáson, hogy

az ő nagyságának való írást elmulatom, mert illendő okokra nézve mulatom el. Én most hála Istennek jó egészségben vagyok, a melyet kegyelmednek is kívánok. Az úrnak jó kedve és kegyelme legyen kegyelmeddel kedvesivel együtt. Albae 1650. 13. Julii. Kegyelmed régi barátja.

Keresztúri Pál m. p.

Madarasi uramnak küldje meg kegyelmed ez levelemet. Adamit köszöntöm.

Külcim: Generoso Domino Ardreae Klobosoczky etc. Dno mihi honorandó.

(Eredetije a kir. kamarai levéltárban.)

A vatikán istene.

(Folytatása és vége.)

Sőt oly nagy a catholicismus hatalma, hogy épen reakciót szül a XVII. században. A jezsuiták oly fegyelmezetek, mint a hadseregek, s azon munkálnak, hogy a lelkeket a pápaságnak meghódítsák; Németországot catholicus katonák özönlötték el; Oraniai Vilmos egy rajongó catholicus golyójától esik el azon büne miatt, hogy a holland köztársaságot alapította; Borromeo Károly egy jámbor szövetséget alakít a catholicus Svájc cantonaiban, hogy szembe szállhasson a protestáns Svájc cantonaival; Stuart Károly és Jakab ki akarják irtani a protestantismust Anglia földjéről; a nantesi rendelvény visszavonása Franciaországban egész sorát támasztja a reakciónak a westphali békekötés ellen; Spanyolországban kiesik az ecset Velasquez kezeiből; Calderon fantasztikus álmái az Escorial sötét sirjaiban enyésznek el, míg maga a nemzet II. Károly kuruzslatának esik áldozatul; Róma tul tesz minden európai városon vallási építményei, alkotásai, hősköltevényei által, minő Tassoé is, mely egy sirt, a hitetlenek kezében levő sirt énekel meg s azt hiné az ember, hogy a világ s közszellem a középkor templomaihoz és oltaraihoz tér vissza.

De mindezen visszahatások nem helyezhették vissza előbbi fényébe a pápaságot. Az utolsó reakció után felülkerekedett a tizennyolcadik század bölcsészeti szelleme, mely tagadja a keresztyénségnek még jeles tulajdonait is, mely dühöngött még a történelem nagy holttetemei ellen is. És e század szelleme létrehozta az encyclopediát, mely a bölcsészeti eszméket az emberi nem közérzületévé tette. És e bölcsészeti eszmék nem csak leszálltak a tömegek színvonalára, hanem fölemelkedtek, elhatottak a királyok trónjáig is. A jezsuiták rendje, kik épp úgy voltak az egyház katonái, ép úgy képezték a catholicismus állandó hadseregét, mint a templariusok, Európa királyai és Róma pápai által feloszlatott.

Az új bölcsészet hatalmába keríté Ausztriát, mely az európai reakció fészke volt és Spanyolországot, mely támogatta a catholicizmust minden válság között. Sőt mi több, a bölcsészeti eszmék feljutnak szent Péter trónjáig s mint új életnedv hatolnak az öreg törzsbe. A bölcsészeti eszmék betöltik a lelkiismereteket, a lelkiismeret új intézményeket hoz létre, az intézmények átalakítják a társadalmat; a jog, mel örökösen csak kiváltságos családokra és káosztokra látszott sz

ritkozni, kiterjedt minden emberre; a theokráciák helyére demokráciák, a mozdulatlanság helyére forradalom lép és a pápák, kik hiában kérték térdeiken Németország császárait, hogy tartóztassák fel, gátolják meg a kárályok forradalmát, elmenekülnek Rómából, konkordátumot kötnek a francia forradalommal és fölkenik a caesárrá lett szerencsés katona homlokát. A pápaságot, a hajdan oly nagyszerű intézményt megbontják a társadalom élő erői. És ha egy ily fajta intézmény el kezd egyszer bomlani, gyengülni, nincs, épenséggel nincs új társadalmi elem, mely azt helyre állíthassa. Épen azon erők, melyek létre hozták, rombolták is le; a szellem, melynek lételetét köszöné, meg is semmisítette. A világ elveszti hitét és bizalmát önmagához. Az emberi szellemnek négy század kellett Markus Aurelius halála után, hogy lerontsa az ó-kori világot. Ki állította ismét helyre? Midőn a barbárok megérkeztek, annak csak nagy hulláját találták. Szelleme egy más intézménybe ment át. És az intézmény, mely az ó-kori szellem örököse az új-világban, nem más, mint a pápaság. Ennek tulajdonítandó a magas tekintély s az őszszetartás nagy ereje, mely a modern társadalmak egyesítésére célzott, ennek társadalmi fegyelmességünk. De a tizenhatodik század óta észre lehet venni a pápaság hanyatlásának tüneteit, melyek aztán a mostani szélsőségekre vezették. Ma már nagy Károly szerződése szét van tépve, Pipin adománya megsemmisítve. A csalatkozhatlansági dogma még szaporította Róma ellenségeinek számát. Az egyház keblében belső küzdelem dúl s a hitszakadások csak azért hiányzanak, mert nincsenek erők, melyek képesek volnának azokat fentartani, táplálni. És Európa megtanulja e nagy bomladozásból, hogy mikint és miért enyésznek el a legmeggyökerezettebb, leghatalmasabb intézmények is, ha hivatásukat maga a társadalom teljesíti, melynek élete abban áll, hogy létrehozza és megszemmisíti a szervezeteket.

De IX. Pius azt hitte, hogy az ő hivatása restaurálni a pápaságot. Nem lehettek-e abba többen a pápák közül új életet, nem ömlesztettek-e belé új vért? Nem restaurálták-e már azt bizonyos pontig II. Gyula a hatalom, X. Leo a művészet, V. Sixtus a fegyelem és a hagyomány által? És ha igen, ő, ki csoda utján lett pápa, nem tehetné-e ő is ugyan azt?

De melyik utat válaszsza? Előtte két út állt nyitva, de mind kettő meredek és göröngyös. Az egyik, melyre Rosmini mutatott, az evangéliumi szellemnek az egyházban föllevenítésére vezetett a Gioberti által kijelölt célból, mely nem volt más, mint Olaszország értelmi és erkölcsi szupremáciája a többi nemzetek fölött — a pápaság által. A másik út a jezsuitizmushoz vezetett. A pápa azt hitte — és nem ok nélkül — hogy az 1848-iki szerencsétlenségek után az első út el van zárva előtte s nem maradt más hátra neki, mint hogy merőn szembe szálljon a modern társadalmakkal s azonnal föllevenítse a régi eszméket. Ezért tette hitcikelyé korunk számára mindazt, a mit korunk elvetett és lerombolt; ezért hirdetett ki egy dogmát a zsinat segítségével nélkül s ezért sujtá a különben is szorongatott egyházat saját csalhatatlansága elvének kimondásával, a mi nem egyeb,

mint quasi istenség reá nézve, és örökös szolgaság a hívőkre nézve.

Igy tagadni meg az istent, nem ismerni el törvényét, nem hallgatni szavára, mely a lelkiismeret által nyilatkozik, tiszteletlenséggel viseltetni erkölcstana iránt, kitüzni őt a mindenségből és történelemből: ép oly nagy hiba a római kuriától, mint tagadni a pápát, félre ismerni csalhatatlanságát s nem hallgatni az egyházi jósszavakra oly cikkeken, kérdéseken is, melyek nem a hitre vonatkoznak.

Ez istenítések, melyeket a régiek gögös császáraik irányában alkalmaztak, igen hasonlítanak egy katolikus író káromlásaihoz, ki a következő tételt állította fel: „minden igaz hívőnek három lényt kell imádni: istent az égben, Krisztust az ostyában és a pápát a vatikánban!” Ily végletekre vezet a csalatkozhatlansági tan.

Nem vagyunk képesek, eléggé hangoztatni, hogy a napjainkban kihirdetett hittételek s a szellem, mely azokat átlengeti, a katolicizmust, mint vallást, felekezetté s a pápát egy felekezet fejévé fogják változtatni. Ama hajdani emberi érzületet, melynek erejénél fogva magába egyesíté az egész bölcsészetet s az egész történelmet, az utóbbi időben elveszté az egyház. Forradalmunkkal és bölcsészetünkkel szemben nem volt képes egyebet tenni, mint hátrálni és átkozódni. A majdnem elenyészett eszméknek és hanyatlásnak indult rendszereknek az a sajátsága, hogy elzárkoznak az emberi szellem minden nyilvánulásaitól, a társadalom minden haladásától: az eszméktől és haladástól, melyek jobb időkben táplálnak és fejlesztenek. A katolicizmus egyesítette magában a pogány bölcsészeteket, mint Aristoteles és a musulmán bölcsészeteket, mint Averroes. Ezen assimiláló erejében rejtett fejlődése. És az islamizmus, mely lefordítja Aristotelest és nemzi Averroest a nélkül, hogy őket ki tudná egyeztetni szocialista és monotheista dogmáival: észrevehetőleg egyetlen egy nép család credo-jára, egy faj vallására szorítkozik, mely éltető lelke a katonai birodalmaknak, de melyek ép oly gyorsan enyésznek el, mint a hogy születtek. Isten soha sem támogatandja azon vallást és tanokat, melyek képesek veszélyeztetni még fiatal korukban a tiszta, romlatlan mindenséget, érett korukban pedig az emberi értelmet. Az idők minden mozgalma isteninek, s a lelkiismeret minden revelációja természetfölöttinek hiszi magát. Nem emelkedvén föl soha a szellem és természet együttes felfogására, megühamisítják az élettel együtt a történelem értelmét is. Minden felekezet önmagába zárkozik s nem csak ignorálja versenytársának történelmét, de rágalmazza, megbecsteleníti, átkozza azt, azt hívén, hogy csak ő maga az örökké való jó megvalósítója.

Gondoljuk csak el, mivé lesz a keresztyénség történelme, ha azt egy zsidó beszéli el, vagy a modern zsidóságnak egy vad inquizitor kezében. A katolikus alig képes felfogni a protestáns népek haladását. A protestáns Antikrisztusnak nevezi a pápát. Olvassunk csak el egy görög orthodoxot s ez azt fogja bizonyítani nekünk, hogy az a végletekig menő byzantizmus, mely az erkölcsiség hanyatlása a mi szemünkben, megmentette volna a világot metaphysikájával, ha a világ nem került volna s római kanonisták hatalmába. Mily

vak a felekezeti szellem! Mi el vagyunk ragadtatva a milói Venus szemléletére. Szigorú szépsége, felséges tartása, vonásainak tisztasága és őszhangja, arcának bája és fensége, a tekintetéből sugárzó szellem, mely azt mutatja, hogy tökéletesen urá minden gondolatának és szenvedélyének; a tökéletes alak nyugalma, a plasztikus művészet eszménye majdnem imádásra bír minket, míg az első korszakokból való keresztény, kit hite rajongóvá tett, rutnak fogná nevezni e szépséget s benne egy alaktalan gonosz szellem képét látná. Semmi sincs a világon, a mi úgy ragyogna, mint a nap, oly éltető lenne, mint a levegő, illatozna, mint a virágok, tetszősebb lenne, mint a gyümölcsök, oly szóródást keltene, mint a mezők moraja és illata, úgy elnyelne, mint a tenger hullámai s oly magasan tündökölné, fölemelne, mint az ég csillagai: és a mysticizmus mégis meggyűlöltette a mindenséget az emberrel.

Mit lehet csodálni aztán, ha bezárkozva minden ember önzésébe, minden felekezet hagyományába, minden hagyomány dogmájába, minden dogma egyházába, minden egyház türelmetlenségébe és minden türelmetlenség a kegyetlen-ségbe: az ember soha sem képes megérteni és felfogni, hogy az emberi szellem vonul végig minden emberi művön, mely lehet változatos, sok alaku, néha ellentétes is, de alapjában véve mindig egy? És azok, kik az életet csak egy oldalról, az időt egy korszakárúl, a tudományt egy rendszerről, a művészetet egy iskolájárúl, az eszményt egy vallásról, a társadalmat egy pártról, a történelmet egy fazisáról s az emberiséget egy népről ítélik meg: azok soha sem fogják megérteni az emberi szellemet, mely nem választhatván el magát itt alant az első organizmustól, a testtől, melyben alakot nyert, ép oly kevésbé szakíthatja el magát a tűzhelytől, a templomtól, művészettől, tudománytól, társadalomtól, melyek életének momentumai, lételének organizmusai, lényének maradandó örökös nyilatkozásai, fejlődésének fokozatai, melyek együttesen mindnyájunkat és éltünk fejlődését is magukban foglalják. Mi léteztünk azokkal, a kik voltak, és leszünk azokkal, a kik élni fognak. Ne higyük tehát, hogy egyetlen egy egyház letéteményese a valódi igazságnak, sem azt, hogy egyetlen egy nép képviseli az emberi szellemet.

KÜLÖNFÉLÉK.

= Pompásan csinálják! A már eddig jelzettekön kívül, a Ballagi lapja legutolsó számában Kisantal Sámuel barátunk is kilépett a sikra és közli ő is egy cikkét, a melyet mi lapunkban a múlt évben megcsonkítva közöltünk. E helyreigazítás ugyan — a mi gyarló eszünk szerint, persze — nem sokat bizonyít magára a dologra nézve, hiszen, azt mi is közöltük; hanem fokozza a botrányt s egy váddal több ellenünk s több argumentum annak a konzorciumnak a kezében, melynek tisztességes (?) célja, lapunkat megbuktatni. A Kisantal cikkéből (hajmeresztő szerkesztői eljárás) kihagyunk volt egy „disznórúl szóló anekdótát,” melyről kijelenti, hogy nem az enyedi tanárookra értette; kihagytuk azt, hogy az enyedi tanárok „egymással versengésben élnek” s tettük ezt azért, mert e tanodánk érdekében állónak nem tartottuk, hogy ilyen dolgokat vi-

gyünk a közönség elé. Nő, már most ezt is tudja a világ s ítéletet is mondhat felette, hogy mennyi erkölcsi haszonnal járhat az ifjuságra nézve, ha ugyanazon tanodának tanárai egymással ellenségeskednek. Mi pedig megtanultuk azt, hogy erdélyi egyházkerületünkben van egy liga, mely valószínűleg vérszerződésre lépett ellenünk s kész minden botrányra. Tervszerűleg fel fogja szólítani még azokat is, kiknek szájalomra méltó othográfiaját kiigazítottuk időnkint, hogy nyilatkozzanak ellenünk; megtanultuk azt, hogy ez idő szerint nincs egyéb dolgunk, mint kicsinyeskedni, gyűlölködni és a zavarosban halászni azt a megbecsültetést és tiszteletet, melyet csak munka és köteleesség-teljesítéstől várt eddig mindenki anyaszentegyházunkban. Őszintén sajnáljuk e tendenciát, mint olyant, mely veszélyeket rejt magában s midőn a felelősséget elhárítjuk magunkról, megnyugvást csupán öntudatunkban keresünk. Aina isten, hogy késő ne legyen a fölbredés azokra nézve, kiknek szemébe port hint a kegyeskedő alázatosság és tettető mosoly. Tőlünk ugyan nyilatkozhatnak, a mennyit tetszik; haladunk a magunk útján, melyről hisszük, hogy célhoz vezet s reméljük: van még erdélyi egyházkerületünkben elég független ember, ki nem fog megrettenni oly hegyektől, melyeket Cimboraszszóknak szeretnének bemutatni, holott patkány-turások.

= Két nagy irodalmi vállalatra figyelmeztetjük olvasóinkat. Az egyik az akadémiaé, mely a történelem, az irodalom, a jog- és államtudomány köréből évenként 200 ivnyi terjedelemben adja a világirodalom legremekbebb termékeit 10 frtéért. Könyvárusi úton nem lesz megszerezhető. A másik „magyar könyvesház” cím alatt indul meg Aigner Lajos kiadásában és régibb s újabb magyar és külföldi művek gyűjteményét fogja tartalmazni, füzetekben s mind össze 2 frtéért megszerezhető folyamunkint. Mindkettő méltó a pártolásra s a ki teheti, magát tiszteli meg általa.

= Oláh Károly. n.-kőrösi ref. tanító-képezdei ének- és zene-tanár előfizetést hirdet „templomi és temetősi karénekek” című munkára. Az előfizetési ár 2 frt. o. é. ápril 1-ig a szerzőhöz címzendő Nagy-Kőrösre. Nem ajánlhatjuk eléggé az illetők figyelmébe, kik tudják, hogy a szép ének mennyire emeli a vallásos buzgóságot.

180—1875.

Helyreigazítás.

Az „Erd. prot. közl.” 217—8. számában közzé tett igazg.-tanácsi körrendeletben a s.-szt.-györgyi egyh.-község egy említették föl, mint a mely hatóság a moldva-oláhországi miszsió segélyezésére segély-összeget nem küldött be.

Mivel nevezett egyh.-község főt. püspök aa. útján e célra 18 frtot küldött, s múlt évi 711 sz. alatt kelt útasítás folytán, pénztárnok aa. által be is vétetett, és ekkint a körrendeletben van vétség, mi a pénztárnoki kimutatásba becsúsztott azon tévedés következménye, mely szerint a s.-szt.-györgyi egyh.-község helyett a sepsi-szt.-györgyi tanoda említették fel, mint a 18 frt. segély-összeget beküldő hatóság: az idézett körrendelet ennél fogva igazg.-tanácsunk által oda módosítottik, hogy a s.-szt.-györgyi egyh.-község kihagyásával, a sepsi-szt.-györgyi tanoda mlts. t. t. előjárósága szolgáltatik fel a moldva-oláhországi miszsió részére ápril 1-re kitűzött határ-idő alatt a gyűjtés befejezésére, s a segély-összeget beküldésére.

Az erd. ev. ref. egyházker. állandó igazg.-tanácsából.
Kolozsvárt, február 28-án, 1875.

Gr. Mikó Imre.
elnök.

Bodor Antal.
titkár.

Főmunkatárs: SZÁSZ DOMOKOS

Felelős szerkesztő és kiadó: SZÁSZ GERŐ.

Nyomatott Stein János m. kir. egyetemi nyomdászal az ev. ref. főtanoda betűivel Kolozsvárt.

ERDÉLYI PROTESTÁNS KÖZLÖNY.

EGYHÁZI ÉS ISKOLAI HETILAP.

V. ÉVFOLYAM.

KOLOZSVÁRT, MÁRCIUS 11, 1875.

219—10. SZÁM.

Megjelenik minden csütörtökön egy iven. — Előfizetési ára egész évre 6 frt., félévre 3 frt., negyedévre 1 frt. 50 kr. Szerkesztőségi iroda — hová a kéziratok és előfizetések bérmentve küldendők: külmagyarutca, 9 sz. —

A pápa és Bismarck.

Olvasóink valószínűleg emlékezni fognak — az úgy nevezett, porosz — májusi törvényekre, melyeknél fogva a tanügy kivétellett a papok befolyása alól; a papok kiképzése és alkalmazása állami törvényeknek vettetett alá s a polgári-házasság bevitele által az ultramontanizmus szellemi fegyverin oly csorbát véltek ejteni Poroszországban, mely végképpen tehetetlenné teszi a viperát. Sok tonta folyt el azóta Európában pro et contra a szerint, a mint az ultramontanizmus sugalta a cikkeket, vagy a hatalmas porosz állam-kancellár — Bismarck. Hanem, a láz nem csillapult; a porosz államférfi haladt a maga útján, miután megállania már úgysis lehetetlen. A ki a katholicizmus hierarkhiai szervezetét támadja meg; a ki ennek következtében az egyházi vagyonok kezelését kiragadja a papok befolyása alól, s az engedetleneket törvényszék elébe állitítja, elmarasztalja pénz-bírságban, sőt börtönnel is fenýíti; a ki elűzi a jezsuitákat s más ily nemű szervezeteket; a ki engedetlenségért öt püspököt és csaknem kétezer papot börtönbe vet: az tudja, hogy mit akar; el van szánva a legmerészebbre; s kétségen kívül, biztos a győzelem felől is.

Természetesen, mi állásunknál fogva is meleg rokonszenvenvel kísérik a nagy Németországnak e döntő lépését, melynél nagyobbat e téren nem bir felmutatni Európa a reformáció óta s mely kétségen kívül fényesebb tiszteletet fog szerezni a germán szellemnek, mint a közelebbi francia háború; mert ez csak a nemzeti dicsvágyat elégítette ki, míg a most folyó harcól az egész emberiség nyerni fog. És örömet fordulunk egy percre bár e nagy akcióhoz annyival inkább, mentől kisszerűebbek, nyomorultabbak ama személyes perpatvarkodásból származó huzalkodások, melyek a mi életünket teszik nem csak meddővé, hanem szánandóvá és elkeseredetté.

A májusi porosz törvényekre a pápa február 5-én felelt egy bullával, melyben azokat semmiseknek jelenti ki, a püspököknek és papoknak kötelességükké teszi, hogy azoknak ne engedelmesséjenek, a porosz állam szolgálatában levő papokat exkommunikálja és a katholicus híveknek lelkiismereti kötelességükké teszi, hogy az állam-törvényeket ne respektálják.

Erre a porosz-kormány március 4-ikén egy javaslatlall lépett a törvényhozás elé, mely szerint a kath. püspököktől, papoktól és intézetektől megvonatik az állami segélyezés, ha irásosan nem kötelezik magukat, hogy az állam-hatalomnak engedelmesséjenek; s ha ennek dacára, az illetők még is megsértének a törvényeket, 300—3,000 márkáig terjedhető pénz-büntetéssel sújtatnak s birói úton hivataluktól elmozdittatnak.

Itt tehát, most már tisztán áll előttünk, hogy a míg a májusi törvények csak szellemi úton törekedtek megsemmisíteni az ultramontanizmust, miután ez éppen semmit sem használt, sőt éppen kihívóbbá, vakmerőbbé tette az illetőket, most már az anyagi téren fogják kivenni kétségen kívül a fegyvert kezökből, mely halálos sebet akart és akar ejteni mindenütt az állam souverainitásán.

Németországban ez éppen kézügyben is van, miután Poroszország e század elején úgy is elkobozta volt a papi javakat s jövedelmeik fejében a papság javadalmazását magára vállalta s e tekintetben 1821-ben a pápa és a porosz-kormány között — quasi nemzetközi — szerződés kötöttett. A viszony tehát most körül-belöl úgy áll, hogy miután a pápa nem csak elismerni nem akarja az állam-törvényeket, sőt azokkal szemben éppen kihívó állást foglal el, holott a németországi tízenötmillió katholicust az állam-törvények ellen lázítja: Bismarck egyszerűen széttepi ama szerződést s ujabban hozott törvények által szabályozza a kath. egyházat úgy,

hogyan annak (egy a birodalmon kívül álló csalhatatlan főnek vakon engedelmessé) vezetői ártani ne tudjanak az államnak.

A „vér és vas“ férfja, midőn e nagy akcióba lépett s annak keresztül vitelére határozta el magát, kétségen kívül eleven tudatával birt annak, hogy egy oly lázas rohamot kell kiállania, melyhez hasonlóval megbirkózni, még egy államférfi sem kísértette meg. Hiszen maga a reformáció is, bizonyos határig, forradalom volt. S hogy ő most, midőn bár lázas mozgalom uralkodik a vallásos és egyházi téren, de mégis mondhatni nyugodt viszonyok között állott szolgálatába ily világra szóló eszmének, míg egyfelől újabb bizonyosságát adta szellemi erejének, másfelől bebizonyította azt, hogy a jövődőkbe lát, holott a csalhatatlanság kimondása által méjjen emésztő veszély született az államok életére nézve, melyet el kell hárintani minden áron.

Nem mondhatni, hogy erőszakolta a helyzetet, hiszen, a májusi törvények keletkezése óta csupán figyelő állást foglalt el s bár az engedetlen püspökök és papok ellen megindította a fegyelmi eljárást, de nem csak döntő határozatokat nem hozatott a törvényhozó kamarában, sőt a németországi követ fenntartását a pápánál mindig fölvetette a költségvetésbe a legújabb időkig. Most az is meg van szüntetve.

Oly mozgalom ez, mely nem csak egész Németországot tartja ideges izgatottságban, hanem áthat az meszsze túl a határokon s gondolkozóba ejti mindazokat, kik a népek sorsát intézik. Pedig Bismarck akciója még távolról sem közelítette meg célját. A német félhivatalos sajtó egész sorozatát emlegeti ama rendszabályoknak, melyek az illető törvényhozó kamara elé fognak kerülni. Ilyenek: a patronatusi jog megszorítása; a placetum visszaállítása egészen odáig, hogy a püspökök csak a külügy-miniszterium útján levelezhetnének a pápával, s csak ez úton vehetnének tudósításokat; sőt, egy harmadikról is tesznek említést, mely szerint katolikusok csak azon esetben viselhetnének állam-hivatalokat, ha hűségi esküt tesznek le, az állam részére s hogy a pápai, tehát az egyházi törvényeknek nem engedelmességeknek.

Mindezek, kétségen kívül, nehéz dolgok s csak oly ember vállalkozhatik keresztül vitelükre, mint Bismarck, kinek akkora érdemei vannak Németország előtt, hogy a lakosság legnagyobb részének és császárjának föltétlen bizalmát bírja.

Mi, kik egész részvétellel kísérjük e nagy dráma lefolyását, azoknak, kik tán a szabadelvűséggel homlok-egyenest ellenkezőnek tartják azokat, melyek Németországon e tekintetben most folynak, csak azt mondjuk: gondolják meg, minő rendszabályokhoz nyulnának akkor, ha külső ellenség által lennének megtámadva legszentebb élet-érdekeikben? Vajjon, nem folyamodnának-e megtorláshoz, hogy ellensúlyozni képesek legyenek a méltatlan megtámadást? S vajjon, a népek és nemzetek élete, az államok existenciája és szabad fejlődése nincs-e éppen oly fizikai és erkölcsi törvényeknek alá vetve, mint az egyesek élete? S ha ott a család fejének kötelessége, hogy minden erejével elhárítani törekedjék a veszélyeket: nincs-e kötelezve itt az állam vezetője, hogy örködjék a rábízottak jólléte felett?

Nem vagyunk apostolai amaz esze-veszett politikának, hogy „szemet szemért;“ tudjuk, hogy vallásos, egyházi téren, hol a legkönnyebben lehet felkorbácsolni a szenvedély dühét, a fanatizmust: a lehető legnagyobb kiméletességgel volna tanácsos eljárni; de midőn ezer éves küzdelmet látunk megújulni szemeink előtt, melyben oly sokszor nyert diadalmat a vakság, a butaság és a tömegek inerciaja: nem tudunk nem örülni most e harc felett, holott a szellemek felvilágosodása, a népek józanon ítélő képessége oly nagy haladást tett, hogy ha általában nem is fog e merész küzdelem teljes győzelemmel végződni, de részben igen sokat fog nyerni az emberiség, a lelkiismeret szabadsága és a felvilágosodás. Meg fogjuk nyerni azt, hogy Bismarck vas keze láng-betűkkel fogja bevésni a vatikán kapujára: hogy elmúltak ama setét idők, midőn minden ostobaságot el lehetett hitetni az emberiséggel, rá lehetett erőszakolni a lelkiismeretre — isten nagyobb dicsősége nevében!

Adja isten; mert ez a mi győzedelmünk is leend, kik most kívül állunk a küzdelem terén.

A vallás-szabadságról.

Ez lön címe azon törvény-javaslatnak, melyet Molnár Aladár az állam és egyház közötti viszony rendezésére kiküldött bizottsághoz közelebbről benyújtott, s mely az Eötvös-féle hason tárgyu javaslat szem előtt tartásával készült. E meglehetősen terjedelmű javaslat 30 §-ból áll s egyház-alkítás, isteni-tisztelet és ünnepek, egyházi-rendek, áttérés, gyermekek növelése és temetkezések című szakaszok szerint oszlik fel. Jóllehet

még nem bír a törvény autenticitásával, de mint javaslat is nagy figyelmet érdemel és bizonyára sok beszédet fog felidézni a sajtóban. Most még csak a kulisszák megett pro et contra történő megjegyzések hallatják magukat. Egyik tulságosan, másik pedig kevésbé tartja liberálisnak, mint a hogy azt a mai kor megkíváná. Minő szabadság az — mondja az egyik — melyet írott paragrafusok betűi kormányoznak? Hiszen, a mozoghatást még magátan nem lehet szabadságnak deklarálni, mert láncok között is lehet mozogni: és ez vajjon szabadság-e? Azonban, nem tudom, minő képet csinálna ez akkor, ha az állam megírná az útlevélet minden hitfelekezet számára s egy szép reggelen azt mondaná: ime, függetlenitek törvényeim alól, de védelmemre sem számíthatok többé, elmehettek! Az ilyen absolutorium által nyert szabadság bizonyára aggodalmas lenne. Azért hát legjobb egy közvetítő, mit e javaslat méltán vindikálhat magának, s mi e szavakban definiálható: „sub lege libertas.“

„Mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet, vagy vallást s azt, az ország-törvényeinek korlátai között, külsőképen is kifejezheti s gyakorolhatja.“ E szavak elég világosan kifejezik a vallás-szabadság eszméjét. Ki-ki nyíltan lehet híve azon vallásnak, mit szíve titkos kamarájában hord, s mit saját magára nézve legmegnyugtatóbbnak és boldogítóbbnak tart nyilvánuljon az akár a földieket megvető üres miszticizmusban, akár az erény és erkölcs bajnokának istenítésében, vagy akár mi másban. E kor, melyről azt mondják, hogy meghasonlott a dogmákkal és nem tűri a felekezeti kényszert, nem állíthatna ki magáról szebb bizonyítványt, mint ha szabad létezési joggal békíti ki egymás mellett a különböző felekezeteket; szóval, ha szabadabbá emeli a vallást, mely anynyira a szívhez van forrva, s melynek létküzdelseiben anynyi vér hullott a földre.

Az ultramontán táborból még nem igen jutott felszínre olyan hang, mely álláspontjuk felől tájékozást nyújthatna; talán most keresik azon arkhimédési pontot, melyről fölemeljék a nem tetszés szuronyait. Ezt bizonyos kiállításba helyezi a javaslat 4 §-ának azon passzusa, mely hangsúlyozza, hogy a törvényesen alakult hitfelekezetek jogokra és köteleességekre nézve egymás között és az állam irányában egyenlők. Azonban, ennek némileg ellent mond a javaslat azon tetele, mely az állam és a római egyház között a százados öszszeköttetést továbbra is fentartja; mert ezzel nyitva marad az ajtó továbbra is, a katolikus egyház-főknek a „felsőház“-ba szabadon bejárni és az államfőkre s általuk az államra saját érdekük szerint befolyást gyakorolhatni. És így az egyházak között az egyenlőség csak papíron lesz meg, csak írott malaszt marad. A kérdés alatti javaslat szerint az állam ígéretben, de ha így törvénynyé sankcionáltatik, majd tényleg is simogatja, kényezteti a katolika egyházat. Lám, Németország és Sveic az ultramontán törekvéseket nem engedi fölül kerülni; sőt szakított velők, a menyinyiben a pápai kuriához többé kö-

vetet nem küld, s mint állam a hivatalos öszszeköttetés^t megszokította a vatikán istenével szemben. De nekünk még sokat kell döcögtetni, a mint látszik, míg e részben bár megközelíthetjük az említett államokat.

De másfelől, némi elégtételt ad a javaslat abban, hogy a jezsuitákat veszélyes üzelmeikkel a haza földéről kizárja, minthogy őket, mint eddig törvényesen fenn állott rendet, nem ismeri el. Ugy szintén hangsúlyozza azt is, hogy bármely vallási társulatnak egyházi feje, előjárója, vagy lelkésze csak magyar honpolgár lehet; s egy szerzetnek sem lehet bárminő fokon főnöke oly egyén, ki nem áll minden tekintetben magyar törvények alatt s nem Magyarországon székel, mondja ezt is a javaslat. Azonban, előre gondolhatólag, a katolikus szerzeteknek a római pápához való eddigi viszonyukat e törvény alól nagy lelküleg privilegizálja.

A 9-ik §. arról szól, hogy a hitfelekezetek kötelesek közgyűlési jegyzőkönyveiket a kormánynak, vagy az általa kijelölt polgári hatóságnak bemutatni. Ez egy kissé szokatlanul szubordinálni látszik a szabadságot. Azonban, a protestáns egyház, mely soha sem irtózott a nyilvánosságtól, s melynek titkos üzelmei nem voltak, nincsenek, és nem is lehetnek, mint ilyen, ha még is panaszra fakadna e rendelvény fölött, akkor tartózkodást árulna el és magát gyanussá tenné.

Továbbá, a javaslat a vallás-felekezetek vagyona és alapítványai feletti szuprema inspekción az állam-kormány jogának tulajdonítja, hogy azok el ne idegenítenek, vagy rossz kezelés mellett veszendőbe ne menjenek. De nem írja körül, hogy az állam főfelügyelete minő határok között értendő; mert ha ezen felügyelet időnkinti számadás kérésekre akarna kiterjeszkedni, ez a protestáns autonómiával határozott ellentétben áll; már pedig a javaslat az autonómiát nem hogy sértené, hanem a mint látszik, arra van állapítva, abból indul ki, mint alapból. Szükség tehát, hogy e részben tisztábban magyarázza ki magát a javaslat akkorra, midőn törvénynyé sankcionálódik.

Érdekes, hogy a házassági jogviszonynak s az anyakönyvek vezetésének külön törvénynyel való rendezését igéri a javaslat. Noha a Bittó-kormány javaslatát a polgári házasságra nézve le is tette volt — a mint tudjuk — az országház asztalára; s noha ez ügyet felette sürgették a sajtóban és az országházban: még is, mintha boszorkány nyomás ülne rajta, nehezen mozdul ki azon fiókból, hova visszazárattott. S a teendőik öszszehalmazódása miatt nem fog megszólítottatni az a téli levegőben, s még a tavaszi verőfény is aligha elő tudja csalni, mert akkor már a jelen ülésszak bevégeződik. A mi az anyakönyvek vezetésének rendezését illeti, a menyinyiben az előjelek sejteni engedik, az talán oly forma megoldást nyerend, hogy a papok kezéből kiesik és polgári hatóságokra fog átruháztatni. (Azonban, ide kérdőjelet gondolok.) Erre nézve okúl azt a körülményt hozzák fel, miszerint a zsidó rabbiknál és némely oláh papoknál szembevethető hiányokat fedeztek fel az anyakönyvek vezetése körül. S legyen ennek oka akár lelkiis-

meretlenség, akár képzeletlenség, de tény, hogy a hiba sokkal jobban feltűnt, semhogy rejtegetni lehetne. Ez ügyben most még tartozkodnunk kell magunk részéről minden megjegyzéstől, mert majd a magunkért való beszélés gyanuját sütnék reánk.

Egy egészen új és nálunk szokatlan dolgot tüntet elő a szóban forgó javaslat kerete, a menyinyiben egyik hitfelekezethez sem tartozó egyéneket különböztet meg. Ha valamely áttérésre jogosított egyén — úgy mond a javaslat — a hazában létező egyik hitfelekezet kebelébe sem akar felvétetni, e szándékát saját illetőségű polgári községének hatóságánál jelenti be két tanu jelenlétében, hol az ily kilépett külön jegyzékbe vétetik. Önkint érthető, hogy ily intézkedést megkíván a vallás-szabadság természete. De az sem megfajthatatlan probléma, hogy az ilyen egyik felekezethez sem tartozók gyermekeiket sem viszik a paphoz keresztelés végett, hanem egyszerűleg anya-könyveztetik a községi hatóságnál. S ezek a temetőbe is nem az egyház, hanem a polgári hatóság kapuján mennek. A javaslat e része ugyan csak küszöb eleibe huzza a polgári házasságot, mert a nélkül az ilyenek gátolva lennének a házassodhatásban, mivel mint felekezet nélküliek házasságkötés végett sem mehetnének paphoz.

Kétségtelen, hogy e javaslattal — ha így bocsátanék is át a honatyák kritikájának rostáján — nagyot közeledünk a „szabad egyház” felé, sőt talán bele is lépünk abba. És ez mindenestre korunk örvendetes vívmányaként konstatalható.

Az idők jelei félre ismerhetlenül mutatják, hogy a jövő méhében nagy események rejlenek. S minthogy az új események forrongást szoktak előidézni: lehet, hogy ez átmenete az egyháznak az új „szabad” térre, nem fog minden rázkodás nélkül megtörténni. De ez ne félénkítsen, sőt kettős szorgalomra buzdítson!

Föltehető, hogy a „szabadság” első áramlatának szédítő hatása alatt gomba módra fognak előállni az újnál-újabb felekezetek és felekezet nélküliségek, de ez csak nemes versenyre ösztönöz, mely mindig a munka helyessége és lelkiismeretessége szerint szokta megteremni a maga gyümölcsét.

Igen, de hol, merre van a pap működési köre a mai kor ellenséges áramlatával szemben — hangzik talán e kérdés —; ha ő feleslegessé válik az élet küszöbénél, a szülöttek polgári anya-könyvezése miatt, s nincs szükség reá az élet végénél a halottaknak polgári hatóság útján való eltemetése, vagy épen elégetése miatt, s kerülhető lesz az élet legfontosabb pontjánál, a házasság kötésnél, a polgári házasság behozatala által? Ott marad akkor is számára az erény és erkölcs széles mezeje s ott az iskola. Mind ezeknek csak munka kell és meg lesz a termés is. Áron is megvegyük a jó alkalmat. Qui habet tempus, habet vitam.

Az amerikai szabad államokba bevitt vallás-szabadság sem vált — a közlemények szerint — sem a pap nevezet kigúnyolójává, sem a vallásos élet megcsökkentőjévé;

sőt ezt még szentebbé tette; mert a mit az ember, mint boldogítóját, hord kebelében, annak élete örök és szent.

Nincs miért hát félénk szemmel nézni a mai kor mozgalmát, sőt a félénk közelgő vallás-szabadságot is üdvözljük úgy; mint e mozgalom szülöttjét. Aztán meg, míg a „szabadság”-nak ellenkezője békák közé szorit, addig a szabadság jótékony mozgást enged: in servitute dolor; in libertate labor! S e kettő közül, melyik kívánatosabb?...

Nyujtsuk tehát kezünket üdvözlettel a szabad egyház felé!

Gönci János,
koronkai ev. ref pap.

Az igazgató-tanács nagy gyűléséből.

Kolozsvártt, március 7-n, 1875.

Elnök: nmlt. gr. Mikó Imre. Jelenvoltak: főt. Nagy Péter, püspök, Benkő János, Ince Mihály, dr. Kolosvári Sándor, Lészai Ferenc, Pogány György, Sárkány Ferenc, Szabó Ádám, Szász Béla, Szász Gerő és Bodor Antal, titkár.

1) Pogány György ig.-tanácsos jelentése mellett beadja Kovács Sándor alsó-fehérmegyei mérnök által a székelly nemzet vallási és nevelési céljára tett alapítványi levelét; továbbá, a 20,000 frt. erd. urb.kárpotlási alapítványi kötvényt 1876 január 1-től lejárandó 2 drb. szelvényeivel; továbbá, beadja nevezett alapító felterjesztését, melyben az alapítvány gyors növelése szempontjából indítványozza a köz részvétel iránti felszólítást. A 20,000 frt. urb. és alapítványi kötvény átvétele az az által tanusított hazafias áldozat-készség elismerése és köszönet nyilvánítás mellett nyugtatványoztatik s a nagy horderejű alapítványi ügy a tett indítvánnyal együtt az egyházkerületi közgyűléshez felterjesztetik.

2) A n. m. kultusz-miniszter ur leiratilag tudatja, hogy a hitfelekezetünken levő tanulók részéről üresedésben levő 2 állami kincstári ösztöndíjas helyre a felajánlás a folyó iskolai év második felétől kezdődőleg megtehető. A m.-vásárhelyi és szászvárosi tanoda előljárási felhívatnak felajánlásuk megtételére.

3) A n. m. kultusz-miniszter ur leküldi, a n. m. honvédelmi-miniszter ur megkeresésére, az egy évi önkéntességre ajánlkozó tanulók jogosultságuk megítélhetése végett szerkesztett kimutatásokat betöltés végett. Leküldetnek a tanodák előljárási felhívással, hogy f. hó 15-ig betöltve, a kimutatásokat terjeszszék fel.

4) Szabó Ádám, számvető, beadja Bányai Vitális volt pénztárnok által a papi tized-kárpotlás kiosztásáról benyújtott számadására tett észrevételeit. Az észrevételek másolatilag volt pénztárnokkal közöltetnek, a 13,000 frt. urb. kötvény átvételére a pénztár átvételre és átadásra kiküldött bizottság felhivatik, volt pénztárnok utasittatik, hogy a még hátralévő számadásait a folyó évi közgyűlés megtartása előtt adja be.

5) Elekes Károly, köz-főjegyző, felterjeszti a sárdi püspöki jószág eladását tárgyzólag Szász Pál és neje Toth

Krisztina vásárlókkal kötött szerződvényt megerősítés végett, mely szerint a 3 hold, 847 □ öl kaszálóért és 640 □ öl másod-osztályu szőlőért f. évi július 1-én 675 frt. vásári tőkét és 25 frt. 60 kr. kamatot fizetnek s az átruházási költségeket hordozzák. A szerződvény a egyh.-ker. közgyűlés jóváhagyása fentartásával, megerősített s további eljárás végett köz-főjegyző aa.-nak leküldetik azon felhívással, hogy a szerződvény hason példányát állíttassa ki és levéltárra helyezés végett küldje fel.

6) Pénztárnok tudatja, hogy az eladott királyfalvi püspöki jószág vételárában befizetett 1,000 frt. o. é. összegben 1,300 frt. névértékű urb. kötvényt vásárolt. Utasítatik a püspökség részére kamatozó kötvények számadás-alá vétele és az ellenzáros szekrénybe helyezése, továbbá, a

fennmaradó 1 frt. 35 kr. vásári összegnek takarékpénztárba helyezése iránt.

7) Szabó Pál, esp. kéri azon szabály-rendeletet közölni, melynek alapján az egyh.-községek, kepe és más követelesek felhajtását politikai hatóság útján egyszerű átiratra követelhetik. Közöltetik másolatban ő felségének 2584—862. sz. a. kelt és a volt erd. főkörmányszék által 17,806—802. sz. a. közölt lairata.

8) Ugron János sz.-udvarhelyi főtanodai fő-gondnok, beadja ezen állomásáról lemondó nyilatkozatát. Tudomásul vétetik s a tanodai előjáróság felhivatik az üresedésbe jött főgondnoki hely betöltése iránti szükséges intézkedések megtételére.

— Előadatott még ezen kívül 18 ügydarab.

B^{cs}dr. A¹-L¹,¹

TÁRCA.

Elfajulás-e, vagy fejlődés?

Nem első a szellemi, hanem az érzéki az első és csak azután következik a szellemi I. Kor. XV, 46.

A híres filozóf, Leibniz, theodiceájában fölláttatja, s többeknek az által benső megnyugvást szerezve, oltalmazá azon tételt, hogy: a világ, ugy a mint van, minden lehetséges világ közt a legjobb. De az öröm nem volt tartós. Voltaire és mások, a tapasztalásra hivatkozva, élesen kikelték azon optimizmus ellen. Nevezhető-e — kérdék — legjobb világnak az, melyben zivatar és jégeső pár óra alatt tönkre teszi a sokat ígérő aratást, melyben a föld terméketlen évek alkalmával, mint egy rossz mostoha, bezárja kebelét kenyér után kiáltó gyermekei előtt, s azokat ezrenként engedi éhség és dögghalál által lekaszaboltni? Beszélhetni-e legjobb világról ott, hol anynyi szenvedés és nyomor, hol emberek emberek ellen, népek népek ellen a legiszonyubb háborukat folytatják, hol erőszak és önzés uralkodik, hol az emberiségnek nagy része csak azért született, hogy silány jutalomért, léte fönntarthatásáért a gazdagokat és hatalmasokat szolgálja? Hol, míg mivelttség és jólét százaknál gyarapszik, az inség és nyomor másfelől ezereknél növekszik. Szólhatni-e, a nélkül, hogy a valósággal keserű gúnyt ne üznénk, egy lehető legjobb világról ott, hol anynyi ki nem elégitett vágy, anynyi bánat és fájdalom, anynyi könny és panasz található? Hát a bűn és annak szomorú következményei; avagy, lehet-e mindezeket kívül hagyni a számitáson?!

Igy szóltak és szólnak ma is sokan. S hol Leibniz és mások egy tökéletes világról álmodoztak, ott Schoppenhauer, Hartmann és oly sokan fennen hirdetik, hogy e fennálló világ minden lehetséges világ közt a legrosszabb elanynyira, hogy a nem lét sokkal többre becsülendő a létnél.

És mi melyiknek adunk igazat? A felhozott szomorú tényeket, ha csak a valóság előtt szemot hunyni, nem akarunk, egyszerűen tagadni, avagy igazolni, nem lehet. Maga

a keresztyén egyház is szüntelen hallatja panaszait az emberi élet fogyatkozásai, tökélytelen volta fölött. Siralom völgye a föld; megpróbáltatás és nyomoruság szövvénye az élet; szabadító angyalkint várjuk a halált, mely a földi vándorlás nyomorainak egykor véget vet!

Miképp magyarázható ki mindez egy oly világban, melyet egy mindenható isteni kéz kormányoz? Miképp fér össze a bűn az isten szentségével, a nyomor az ő szeretetével; a rendetlenség az ő bölcsességével? Meg lesz-e fejtegetés talány, ha istent a teremtés munkája végeztével nyugalomba helyezük, a természet és történet világából, a deisták útmutatása szerint, teljesen száműzzük? S ha a tudomány ez ellen tiltakoznék, menekülhetnénk talán az értelemnek hátat fordító mysticismushoz, mely a Luther által sem nagyon kegyelt „Frau Vernunft“ illetékességét, a vallás dolgába való beleszólási jogát tagadta, örömet leli az ugy nevezett intellectuálizmus sárral dobálásában, gyálázásában? Avagy, segíthetni tán a bajon, mint némelyek meg is kísérlék azt, egy magunk alkotta ideállal, a valósággal mit sem törődő „aspirációk“-kal?

Aligha sokat használhatnánk ily úton a vallásnak; sőt nagyon is féltő, hogy ha természet és történelem istent az értelem elől csakugyan elrejtene, az értelem igen hamar megbúsulná magát jogának ilyes megrövidítése miatt, s korunk pessimistáival karöltve, az atheizmust prédikálna. Vegyük tehát a világot úgy, a mint van, a maga tökélytelenségében, s vizsgáljuk meg, hogyan fér össze ezen tökélytelenség isten tökéletességével, a kitől, a ki által és kiért vannak mindenek.

E kérdés megoldásánál két eltérő nézettel találkozunk: elfajulás és lassan előre haladó fejlődés. Két merőben ellentétes irány. Amaz a dolgok jelen állapotában csak egy korábbi tökéletes állapotból való elfajulást, elfajzást, eltorzulást, „eset“-et lát. E nézet védői szerint ugyanis, a föld egykor „töviset és bogácskorót“ nem termelt; a farkas békeesen legelészött a bárány mellett; fájdalom, betegség nem zavará az érzéki élvezet örömeit, a halál nem vetett véget a

halhatatlanságra teremtett ember életének. S ha most az anyai fájdalom kimaradhatlan föltétele az emberi nem fennmaradásának és megújulásának, ha most az ember arcája veritékével keresi kenyerét, s e mellett nyomoroknak és szenvedéseknek van alá vetve: mindez egykor merőben ismeretlen volt, s csak is az első emberpár által valósággal élvezett eredeti dicső állapot (a tökély!) végzet-teljes elfajulásának, eltorzulásának tekintendő. Következőleg az, a mit most természetesnek mondanak, tulajdonkép nem az, hanem csak az eredeti természetnek és természetesnek szomorú elfajzása és így épen természetellenes.

E nézettel éles ellentétben áll a bár lassan, sokszor csak alig észrevehetőleg, de azért mégis fennakadás nélkül szüntelen előre haladó fejlődés theoriája. Ennek védői is habozás nélkül elismerik a földiek tökélytelenségét, az emberi élet számtalan fogyatkozásait, sat. de az elfajulás theoriája védőivel szemben határozottan erősítik, hogy a tökély nem mögöttünk keresendő, mint út közben elvesztett kincs, hanem előttünk van, mint elérendő eszménykép, melynek megvalósítása a látható és láthatatlan természet, az érzéki és erkölcsi világ fő és végcélja, mely felé szünet nélkül törekednie kell és valósággal törekszik is. Ezen theoria védői figyelmeztetnek bennünket arra, hogy a föld jelen állapota, bár mily sok kívánni valót hagy is még fenn, sokkal fejlettebb és tökélyesb ma, mint volt azon ő s régi időkben, midőn azt emberek, állatok, avagy még növények sem ékítették. S bár elismerik, hogy az emberi nem még nagyon távol áll az erkölcsi tökélytől; de hangsúlyozzák, hogy az előbbi kor nyers erőszaka a magasb erkölcsi mivelttség előtt mind inkább háttérbe szorul, s hogy az emberiség hovatovább szebb-szebb jövőnek nézhet elébe. Így például, a vallás mezején is ezek az ő s régi bálvány-i má dás ban nem egy eredetileg tiszta vallás eltorzulását, hanem megfordítva, épen ama tiszta vallás csiráját látják, mely lassankint fejlődve egykor a keresztyénség dicső alapítójának főséges ideálja szerint, „istennek lélekben és igazságban imádásává“ magasztosul.

És már most, melyikhez csatlakozunk e két theoria közül? Nem szándékunk, a legkisebb részletekig kiterjeszkedni mindarra, mi e kérdés helyes eldöntésére bármi kis befolyással birhat; de nem mellőzhetjük semmikép egy kiváló férfi ide vonatkozó nézetét; nem már csak az ért sem, mert az elfajulás theoriájának harcosai ép e férfira szoktak legörömbösebb, mint szövetségesükre, hivatkozni. E kétség kívül jeles férfi nem más, mint Pál apostól, s az ő erre vonatkozó nézetét elég határozottan kifejezve találjuk már a cikkünk homlokán olvasható szavakban is.

Mig az elfajulási theoria szerint: isten az embert eredetileg, (mint az egyházitan is tanítja) valódi igazságban és szentségben teremté, s a maga tökélyeinek teljes ismeretével látá el, s így előbb létezett a szellemi, s csak azután, mint az elfajulás („eset“) természetes következménye: az érzéki élet uralma, addig az apostól, ezzel egészen ellenkezőleg, azt állítja, hogy „nem első a szellemi, hanem az érzéki az első, és csak azután következik a szellemi“ (ὁ ἄρῳτον τὸ πνευματικόν, ἀλλὰ τὸ ψυχικόν, ἔπειτα

τὸ πνευματικόν). I. Kor. 15, 46. Az első ember még nem volt szellemi (πνεῦμα ζωοποιον,) hanem csak „élő lélek“ (Ψυχή ζωσα,) azaz, még csak érzéki lény. „Az első ember a földből való és földi“ volt (47-ik vers). Láthatni tehát, hogy a tökély, Pál szerint, nem mögöttünk, hanem előttünk áll és hogy az embernek, ki első fejlődési korszakában még, mint Ádám gyermeke, a földi = érzéki ember képét viseli, bűnös és fogyatkozásokkal teljes; rendeltetése az, hogy már itt kezdődőleg arra munkáljon, miszerint egykor minden fogyatkozás nélkül, tökéletesen viselhesse a szellemi ember képét. Tökéletes, paradicsomi állapotról a multban Pál mit sem tud. A zsidó theológia ezen értelemben vette ugyan az I. Móz. 3. olvasható elbeszélést, de Pál nem osztja ezen felfogást, habár a zsidó theológia terminológiájához maga is ragaszkodik. Az elfajulási theoria szerint, a megváltás („váltás“) nem egyéb, mint az embernek eredeti állapotába való visszahelyezése (restitutio in integrum). Pál azonban sehol sem szól ilyen visszahelyezésről, melyet az „eset“ által bekövetkezett elfajulás, romlottság tett volna szükségessé, hanem a váltást úgy tekinti, mint kezdetet, új életre ébredést, az új ember felöltözését, istennek kiengesztelődését az emberrel, azon emberrel, ki a test uralma alatt istentől és a jótól elfordulni látszott. Tehát, nem az első ember, nem Ádám — mint a káté tanítja, — hanem az új ember az igazi keresztyén van, Pál szerint, „isten képére teremtve, valódi igazságban és szentségben.“ Eredetileg az ember még nem volt szellemi, jóllehet a „szellemivé lehetés“ képességével, csirájával meg volt áldva. Az első ember még csak „élő lélek“ volt, tisztán érzéki lény, s mint ilyen még nagyon távol a szellemi élettől, s bár az idő folyamában az emberiség folyton és sokat fejlődött, mindazonáltal még lépcsők elláthatlan hosszu során kell tovább fejlődnie, hogy aztán ama főséges eszménykép, a szellemi élet, egykor az idő teljességében teljesen megvalósulhasson.

Az elfajulási theoria védői által bizonyíték gyanánt felhozni szokott Rom. V, 12. s köv. a fentebbiekkel semmikép sem ellenkezik. Ádám és Krisztus itt is, mint I. Kor. XV, 22. 45-ben határozott ellentétben állanak. S midőn Pál Ádámról beszél, alatta nem az első eset-“nél ténylegesen szereplő Ádámot érti, hanem a teremtés Ádámját, az első embert, kivel nem a tökéletes szentség, hanem a bűn jött a világra. Tehát a bűn nem azon perctől dátálódik, melyben az első ember először lépi át isten parancsát, hanem mint olyan állapot, melyben volt az először még érzéki ember, magát a parancs áthágását, azaz, a bűnös ténnyt megelőzi. Ha a bűn csak az áthágás tényében állana, akkor a bűn nem volna szükségkép átöröklő („eredendő“) és egy bizonyos parancs nélkül nem is letehetnék. Holott Pál szerint, megvan az már a gyermekben is, ki még semmi törvényt sem ismer (Rom. VII, 9—24), s mint állapot megvan ott is, hol a vétkezés nem jött létre, mint Ádámnál, egy bizonyos parancs áthágása által (Rom. V, 14.) és a nyomornak bizonyos állapotába ejti az embert még akkor is, midőn az (a bűn) a törvény ismeretének teljes hiánya miatt voltakép be sem számítható neki (Rom. V, 13). Következő-

leg, Rom. V, 12. és I. Kor. XV, 46. közt semmi ellentét sincs. Mindkettő szerint, Ádám a még érzéki emberiség képviselője, s mint ilyen, mulandóság alá van vetve és az „isten dicsőségét“ (nem veszté el, csak) nélkülözé (δοτεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ), mely dicsőség segélyével a szellemi ember = Krisztus a halálon győzelmet arat (Rom. III, 23. VI, 4.)

Ezen még érzéki állapotban az igazi vallás, mely isten helyes ismeretén alapszik, dacára annak, hogy a mi istenben láthatatlan, azt az ő műveinek szemléléséből világ teremtetése óta megtudhatni (τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθοράται Rom. I, 20): a még érzéki ember előtt ismeretlen. Isten lényéről a külső kijelentés (φανέρωσις) meg volt adva, de a „belső kijelentés“ (ἀποκάλυψις), az isteni megértése és felfogása, a szellemi élet gyümölcse hiányzott. A világ, bár minden felől körül volt véve isten bölcsesége által, a maga bölcsességében még sem ismeré istent, hanem inkább tisztelte a teremtményeket, mint magát a teremtőt (Rom. I, 19—25; I. Kor. I, 21; Gal. IV, 8.) Mert az érzéki uralma alatt álló ember (ὁ ψυχικὸς ἄνθρωπος) az istenit nem érti, és azt meg nem ismerheti, minthogy az oly dolgokban áll, melyek csak a szellemi élet magasb fejlődése mellett itélhetőek meg. (I. Kor. II, 14.) És Pál könnyen fölfoghatónak és természetesnek találja azon jelenséget is, hogy a túlnyomólag érzéki embernek, vagy a mint ő kifejezi: „a husnak gondolkozása“ (τὸ φρόνημα τῆς σαρκός) a jótól és igaztól való elfordulásban jelentkező „ellenesgeskedés isten ellen;“ hogy „a hús nem veti alá magát az isten törvényének, mert arra nem is képes“ (Rom. VIII, 7), és azon kérdésre: miért nem képes? azt feleli: mivel a húsban semmi jó sem lakik (Rom. VII, 18), mivel a hús = az érzéki ember természeténél fogva önző, mivel hús és szellem egymással ellenkeznek és egymás ellen törnek (Gal, V, 17.)

„Előbb az érzéki és csak azután a szellemi!“ Pál az emberiség történetében, bármily hiányos volt is annak ismerete az ő korában, négy korszakot különböztet meg.

Az első korszakban az ember még csak természeti lény, merőben az érzéki indulatok rabja, remény, isten, s (miképp a gyermek) az erkölcsi törvény ismerete nélkül (Rom. VII, 9).

A második a törvényes élet, a törvény korszaka. Kiváló egyének (Mózes, sat.) lépnek föl. A társadalmi és erkölcsi rend szükséglete észlelhető. A szellemi, a vallás-erkölcsi élet ébredésének jelei mutatkoznak, de mindez még csak külső törvény alakjában. A még mindig érzéki ember engedelmeskedik e törvénynek, de nem önkint, hanem csak kényszerűségből, a fenyegető büntetéstől való félelemből. Az előbb tisztán természeti ember, ki — miképp a gyermek — a büntől még semmi tudattal sem birt, most a törvény hatalma alá kerül, hasonlóan a kiskorú gyermekhez, ki egy ideig gondviselő, gyámok fölügyelete alá helyeztetik (Gal. III, 25. IV, 1—3). Az ember ezen állapotban sem cselekszi a jót, saját hajlamát szabadon követve, az erkölcsi iránti vonzalomból, hanem csak kényszerűségből. A törvény a hús

miatt erőtelen levén, nem vala képes, az embert erkölcsileg szabaddá tenni, s rábírní, hogy a jót magától és örömmel cselekedje (Rom. VIII, 3). A törvény maga ugyan szellemi, szent, jó és igaz (Rom. VII, 12,) de az emberrel szemben mint egy attól egészen idegen elem tűnik föl, mint egy szigorú nevelő, Zuchtmeister, a kiskorú gyermekkel szemben, ki ha csak teheti, annak parancsain mindig túl teszi magát. (Folyt. következik.)

Belügyminiszteri körrendelet.

A m. k. belügyminiszter az erdélyi mindkét felekezeti evang. és unitárius egyházkerületi házasságitörvényszékek fegyelmi joghatósága tárgyában az illető szuperintendenciák területéhez tartozó erdélyi és párciumbeli törvényhatóságokhoz egyidejűleg következő körrendeletet intézte.

„Egy előfordult eset alkalmából, mely szerint egy járási dultó az illető hely. hitv. egyházkerületi házasságitörvényszéknek fogság büntetésre szóló ítéletét az egyházi hatóság megkeresése következtében az érdekelt házasságitörvényszék fegyelmi joghatóságának még jelenleg is az eddigi kiterjedésében változatlanul való fennállása iránt kértelkek merülvén fel, annak eldöntése vált szükségessé: ha vajjon az említett törvényszékek jogosítva vannak-e saját egyházuk tagjaira a polgári hatóságok által végrehajtandó fegyelmi büntetéseket ítéletileg szabni?

Az e részben folytatott tárgyalások következtében a vallás és közoktatási, és igazságügyi miniszteriumok közt a fenforgó kérdésben azon elvi megállapodás jött létre, hogy miután az e tekintetben irányadó 1868 évi 54 t. c. 22 §-sa szerint az egyházi törvényszékek illetősége alá egyedül a házassági, illetőleg a vegyes házassági perek és ezek is csak anynyiban tartoznak, a menynyiben a házassági kötelék érvényességét és akár az ideiglenes elválást, akár a végképe-ni felbontást tárgyazzák, minden egyéb a házassági viszonyból származó peres kérdés azonban a polgári bírósághoz utasított; s miután továbbá ugy a fönnebbi, valamint az 1868 évi 48 t. c. 2. §-a által fentartott egyházi bíróságok a hatáskörükhez tartozó házassági ügyekben saját vallásuk hitelvei szerint ítélnék ugyan és járnak el, de ezt csak azon körben tehetik, melyet számukra a törvények kijelölnek és a menynyiben az egyházi törvényekben a világi hatóságok eljárására is kiható intézkedések foglaltatnak, azoknak érvénye nem az egyházi törvényeknek csupán saját hiveik körére szorító szabályai, hanem a világi törvények és törvényes szabályok szerint bírálendő meg, s miután végre a hatályban levő világi törvények ez idő szerint a hitestársukat hűtlenül elhagyó házasságokra nem szabnak a világi hatóságok által alkalmazandó illetőleg végrehajtandó büntetéseket, mindezekből foly, hogy az erd. protestáns egyházkerületi házasságitörvényszékeknek eddig fennállott fegyelmi jogköre, az idézett 1868. évi 54 t. c. 22 §-sa által lényeges módosulást szenvedett, mihez képest a nevezett egyházi hatóságok saját egyházuk tagjaira a polgári hatóságok által végrehajtandó fegyelmi büntetéseket jövőben nem szabhatnak ki.

A vallás és közoktatási minister ur f. év január hó 19-én 337. sz. alatt az erdélyi helv. hitv. superintendenshez intézett és egyidejűleg az ugyanottani ágostai hitv. és unitárius superintendenseknek is megküldött leiratában ezen megállapodásoknak az egyházi hatóságok által szabályul leendő követése iránt már intézkedett s a mennyiben a fennebbiek folytán az illető egyházkerületi házassági törvényszékeket figyelmeztetni rendelte, hogy jövőre hozandó ítéleteikben szigorúan az 1868. évi 54. t. c. 22. §-sa által megszabott korlátok közt mozogjanak és olyatén fegyelmi hatóság gyakorlatától, melynek végrehajtása a külső polgári hatóság közbe lépését venné igénybe, ezertul tartozkodjanak.

Mint hogy a vallás- és közoktatási minister ur említett leiratának közlése mellett egyidejűleg az iránt is megkerestett, hogy a közigazgatási hatóságokat e tekintetben részéről szintén utasítsam, felhívom a törvényhatóságot, hogy a fentebbiekről közegeit, különösen pedig a járási tisztviselőket tudomás és mihez tartás végett kellően értesítse, megjegyezvén, hogy ezen szabálynak általuk esetleg leendő át-hágása az igazságügyi minister urnak mult évi december hó 27-én 28791. sz. alatt kelt átiratában foglalt kijelentése szerint az erdélyi részekben hatályban levő büntető törvény 331. §-ba ütköző közhivatali kötelességek elleni kihágásnak tényálladékát fogná képezni.

Budapesten, 1875. évi febr. hó 6.

Gr. Szapáry s. k.

KÜLÖNFÉLÉK.

= Olvasóink bizonyosan ismerik a báró De-Manx kurtjét, melyben télen át minden hang befagyott s midőn jött a tavasz első mosolyával, s ibolya-illatával, a hangok egyszerre mind felolvadtak s khaotikus koncertben törtek elő. A mi De-Manxaink kurtjének hangjai is ugyancsak felolvadtak most a tavasz közeledtével; valóságos macskamuzsika. A Ballagi lapjának utóbbi számát Kisantal után immár Bartók ur öntötte el keservének árvezeivel, valószínűleg azért, mert mi annak idejében nem akartuk lapunkat pocsolyává tenni. Bartók ur elég kegyes, hogy e lapok szerkesztőjével csak röviden számoljon, és mi véghetetlen hálával tartozunk neki ezért, hogy éltünknek megkegyelmezett; azután, a mult évben lapunkban „Ruszkus“ aláírással megjelent cikkekkal polemizál oly hosszan, hogy még vége következik. Majd meglátjuk a végét is; de hogy jó vége nem lesz, az már bizonyos. Mi őszintén sajnáljuk, hogy egyházkerületünk élet-érdekei felett oly emberek keseregnek, kikről elmondhatja: uram, őrizz meg jó barátaimtól! Olvasóinkat kérjük, tűrjék el, hogy még vagy két ilyen Bartók ur féle embert bejelentsünk, kik ellenünk bizonyosan fel fognak lépni; ugy sem alkalmatlankodunk aztán többet, mert valószínűleg ki leszünk irtva az élők seregéből, hogy helyet adjunk az — atyafiságoknak.

* * Ferenc József t. barátunk, ki az unitárius egyházi irodalomnak már évek óta kiváló bajnoka s hű munkása, legközelebről újra jó szolgálatot végzett, közreboicsátván „Unitárius kis tükör, vagy is, az unitárius egyház története, hitelvei, egyház-alkotmánya és szertartásai rövid foglalata“ című, 116 lapra terjedő s valóban nem csekély hízagot pótló művét. Ilyennek mondjuk azért, mert a magyar olvasó közönség ama részének, mely az egyházi s vallásos kérdések iránt érdeklődik, mind eddig nem állott módjában tájékoztató átpillantást szerezni magának az egész uni-

tárizmus mivolta föl; míg e kis füzet, rövidbe foglalva s igen népszerű modorban írva, legalább vázlatos, de egész képét mutatja föl, mint egy tükörben, az unitárizmus keletkezése, terjedése s küzdelmei történetének, azon vallásos irányzatnak, melynek jellemző bélyegét főleg Dávid Ferenc adta meg s azon külső alakzatoknak, melyekben ez irány a történelmi fejlődés rendjén az unitárusok egyházi életében kifejezést nyert. Függetlenül van csatolva még e füzethez, melynek mérsékelt árát szerző 50 krban szabta meg, az unitárius egyház püspökeinek névsora s folyó évi tiszti névtára is. A tartalom tüzetesebb birálatába bocsátkozni, nem tartjuk indokoltnak. Mint előszavában maga az író elismeri, nem is volt szándékában, rendszeresen kidolgozott s az unitárizmus mivoltát teljesen kimerítő művel lépni föl, Célja, csupán tájékozás s népszerű ismertetés volt s el kell ismerünk, hogy mint ilyen, semmi kívánni valót nem hagy fönn, legfőlebb annyit óhajtottunk vala, hogy a midőn az egyház alkotmánya s szertartásai ismertetésére csaknem 50 lapot szentel, az egyház hitelveinek vázlatát ne szoritotta volna össze alig 6 lapra. Mentségül szolgálhat azonban, hogy e tekintetben egyházi irodalmunknak vannak tüzetesebben kidolgozott szakművei. Részünkről olvasóink figyelmébe jó lélekkel ajánljuk e füzetet s óhajtjuk, hogy Ferenc József t. barátunk tiszteletre méltó irodalmi munkásságát, bár a miénktől részben eltérő elveket vall, még sokáig folytathassa!

= Hála-nyilatkozat. A folyó hó 4-ki tüzvész okozta nyomorimat becses adományokkal újabban enyhíteni kívánták: t. Csató János ur Zentelkéről 5 forinttal, tisz. Ignác Károly ur 4 véka, t. Kónya Sándorné Magyarókeréről 1 zsák, tisz. Fazakas András ur 2 véka búzával; magyarókeri hívek gyűjtése 3 v., t. özv. Herceg Sándroné 2 v., t. Kilyén Ferenc ur 4 v., t. Antal Domokos ur 2 v., sztánai ref. hívek gyűjtéséből 3 v. kenyér-gabonával. Tiszteletes Szász Domokos ur gyűjtött 100 = egyszáz osztr. ért. forintot. Midőn a fennebbi kegyes adományok átvételét igazolom, egyszerűsind jöltevéim iránt legőszintébb hála kifejezésemet nyilvánítom. Farnason, márc. 3, 1875. Fehér Gy. ref. pap.

= Fraenkel B. miskolci kiadó könyvtárusnál megjelent s szerkesztőségünkhez beküldetett „magyar prot. egyb. szónoklatok“ írta Gyöngyösy Sámuel, nagy-kállói lelkész. II. füzet 250 lap. Tartalmazván 15 közönséges és 15 halotti beszédet. Bolti ára 1 forint 80 kr. Ajánljuk az illetők figyelmébe.

KÖRRENDELET.

III—1875.

A nmltgu vallás- és közoktatási-miniszter ur 79. eln. sz. alatt kelt leiratában tudatja, hogy: az 1874. évi XXV-ik törvénycikk a statisztikai adatok gyűjtését, feldolgozását és összeállítását az országos statisztikai hivatalra bizta, s az idézett törv. cikk 8-ik pontja, a beerkezendő adatok helyességéért és az elkövetett mulasztásokból netán eredhető károkért az azt benyújtó közeget teszi felelőssé.

Miről igazg.-tanácsunk, különösen a nagy-enyedi, kolozsvári, maros-vásárhelyi és zilahi fő- és szászvárosi, s sepsi-szent-györgyi al-tanodákat azon felhívással értesíti, hogy az évi statisztikai kimutatások egybeállításánál és igazgatótanácsunkhoz felterjesztésénél, ezen törvényhez alkalmazkodjanak.

Az erdélyi ev. ref. egyh.-ker. állandó igazg.-tanácsnak Kolozsvárt, február 28-án, 1875. tartott üléséből.

Gr. Mikó Imre.

elnök.

Bodor Antal.

titkár.

Felelős szerkesztő és kiadó: SZÁSZ GERŐ.

Főmunkatárs: SZÁSZ DOMOKOS

Nyomatott Stein János m. kir. egyetemi nyomdászál az ev. ref. főtanoda betűivel Kolozsvárt.

ERDÉLYI PROTESTÁNS KÖZLÖNY.

EGYHÁZI ÉS ISKOLAI HETILAP.

V. ÉVFOLYAM.

KOLOZSVÁRT, MÁRCIUS 18, 1875.

220—II. SZÁM.

Megjelenik minden csütörtökön egy iven. — **Előfizetési** ára egész évre 6 frt., félévre 3 frt., negyedévre 1 frt. 50 kr. **Szerkesztőségi** iroda — hová a kéziratok és előfizetések **bermentve** küldendők: külmagyarutca, 9 sz. —

Válasz Kovács Albertnek.*)

Kovács Albert „Egyházi szemléje“ f. év 2-ik és 3-ik együttes számaiban „Három röpírat az erdélyi ref. pap-növelde“ című elme-futtatását, megvallom, több ízben s folyton fokozódó csodálkozással olvastam végig.

Hogy erős polemikus, azt eddig is tudtam. Fényes bizonyosságát adta ennek, a többek közt, Révész ellen folytatott harcában, midőn kiműtatta, hogy addig nyíltan vallott elveit megtagadta. Cikkeit végig olvasva, első gondolatom az volt: mi lehet az oka annak, hogy Kovács Albert, ki saját elv-hűségével eddig oly fennen sátorozott s mások apostáziáját oly kiméletlenül ostromozta, most egyszerre épen azon hibát követi el, a mit Révésznek anynyi sikerrel szemére lobbantott? Mert cikke gondolat-menetét az egyház-politikai s theologiai kérdésekben eddig elfoglalt álláspontjával összehasonlítva, ily ellentmondásoknak egész halmaza első tekintetre szembe tűnő. A sok közül csak egy pár tételt említek föl.

Eddig úgy ismertük őt, mint a szabadelvű magyar protestántizmus egyik nem közönséges bajnokát. Ez irányzatnak, mikint anynyiszor hangsulyozá, egyik alapelve: „a keresztyénséget az összeszemes miveltiséggel összhangzásba hozni.“

Az utóbbi években egész irodalmi, tanári és társadalmi munkásságát e nemes törekvésnek szentelte s nem csekély sikerrel küzdött az orthodoxia ama fölfogása ellen, mely még a protestántizmust is a jelenkori s főleg értelmi miveltiség vívmányaitól távol igyekszik tartani s olybá tekinti a hagyományos konfeszziókat, mint a melyeknek határ-lineáján túl minden emberi bölcsesség az ördögtől való. És ime, most egyszerre szent borzadálylyal tör pálcát a jelenkori

*) Ismert loyaltásától elvárom, hogy e válaszomat, mihelyt véget ér, egyházi szemléje rá következő első füzetében egész terjedelmében közre adja. Sz. D.

magasabb értelmi miveltiség legnagyobb jelentőségű tényezői: a tudomány-egyetemek fölött s megható páthosszal inti a leendő prot. lelkészeket, hogy óvakodjanak azoknak mételyétől. Alig hiszek szemeimnek, midőn e sorait olvasom: „mi, ifjaink egyetemre járását nem valami szerencsének, hanem a v é g s ő szükségből úgy a hogy kiségitő eszköznek találtuk és ismertük fel. Rég megjöttünk, sőt nem is voltunk soha (??) azon nézetben, hogy az egyetemen valamely tantárgyát úgy adnak elő, a mint arra a leendő papnak szüksége van. Örömmre szolgálna, ha megóvhatnám az előttem mindég kedves erdélyi reformátusokat az egyetemi ábrándoktól,“ sat.

Ehhez nem kell kommentár. Azt értem, ha a debreceniek, orthodox álláspontjukhoz hiven, idegenkedéssel fordulnak el a világi bölcsesség emez örtornyaitól, melyekből már nem egyszer kondították meg a konfeszzióális keresztyénség felett a vész-harangot, és sürgetik egy magyar protestáns egyetem föllállítását, melyben az egyes tudományok protestáns szellemen hirdettessenek. De úgy tudom, hogy a pestiek a debreceniek ez indítványát mind a kivihetlenség, mind a szükség-felettség szempontjából ellenzik. Kovács Albertnek hát e szerint, leendő papjaink számára sem állami, sem felekezeti egyetemek nem kellenek; amazokat, mint haszontalanokat elítéli, emezeket, mint szükségfelettieket, nem óhajtja. Nem tudom, honnan szerezte ezt a legújabb keltü bölcsességét; de részemről, nem kérek belőle. Megmaradok továbbra is azon meggyőződés mellett, mely az általa anynyira perhorreskált kolozsvári emlékiratban is kifejezést nyert, hogy a valódi protestántizmusnak nem ellensége, hanem leghatalmasabb szövetséges-társa a tudomány s anyszentegyházunk menthetetlen bünt követne el, ha akár felekezeti szűkeblőség, akár féltékenység okán, a kínálkozó kedvező alkalmat (a kolozsvári egyetemet) felhasználni, elmulasztaná.

Ő csak haladjon hát azon az úton, melyre legközelebből lépett, s mely a kálvinista Rómába nagyon hamar elvezetheti, a mi a magyar protestáns egyház számára egy igen mulatságos s rá nézve jellemző látvány lesz. Midőn közelebből Pesten létem alkalmával, e váratlan fordulata felett csodálkozásomat fejeztem ki, közvetlen közelében s a legilletékesebb részről hallottam azt a profeciát, hogy a Balog Ferenczel való kéz-fogás megünneplése csak igen rövid idő kérdése. Fogadjja előre is szerencse-kívánatomat!

Eddig úgy ismertük Kovács Albertet, mint a ki nem tartozik az emberek azon kategóriájába, melynek — Arany János szerint — egész élete abba telik el, hogy „előre mász s harap.” Sőt tiszteltünk benne egy oly férfit, ki saját egyéni érdekeinek háttérbe szorításával is, kész szolgálni a magyar protestáns közérdekét. Hiszen, ő volt tán az első közt a legelső, a legbuzgóbbak közt a legbuzgóbb, ki erre apellálva, többek közt a magyarországi prot. együletet életre keltette.

És ime most, egy önfeléd pillanatában elárulja, hogy a közérdek nevében folytatott eddigi egész munkássága csak ámitás volt. E cynikus konfeszziója szóról-szóra így hangzik: „közérdek, köz jó, köz szükség! Beh, sok mindent betakartunk már ezen cifra lepedőkkel! A hol argumentumainkból kifogytunk, ott az emberiség közjára, a haza jól felfogott érdeke, az egyház közszüksége még mindig előrántható. Az emberi ész nagyon rövid annak belátására, hogy mit kíván a közjó, a közérdek; észre se veszi magát, mikor lopodzik jó hiszeműleg a magán-érdek a közös köpeny alá. Hagyjuk, uraim, azt a jól felfogott egyetemes közérdeket, hadd, lovagoljanak rajta a törpébb szellemek!” Valóban, különös egy itéletet tart e szavaiban önmaga felett.

Tehát a közérdek, melyre eddig anynyiszor hivatkozott, üres hang! Cifra lepedő, melylyel magán-érdekeit eltakarta. Veszszó-paripa, melyen eddig ő is, mint egy a törpébb szellemek közül, lovagolt. Én ez önbírálatára csak anynyit jegyzek meg, hogy sokkal jobb véleményt táplállok felőle, mint ő önmaga felől. Én nem merném őt azzal gyanúsítani, hogy a midőn a magyar protestánsnak — nézetem szerint is — jól felfogott közérdekében, a prot. egyület létrehozásában anynyit fáradozott, szennyos magán-érdekek lettek volna rúgói s az által magát a törpébb szel-

lemek közé degradedta. Részemről nem is vagyok oly pessimista, hogy az emberi értelemről megtagadjam még azt a képességet is, hogy fölismerheti azt, a mi közérdek, közjó. Mint hazafi a Széchenyieket és Deákokat, mint protestáns a Luthereket és Kalvinokat teljességgel nem vagyok hajlandó, sem ámitóknak, sem törpe szellemeknek itélni azért, hogy egész életüket a köznek szentelték. Bocsásson meg, de midőn föntebb idézett sorait papírra vetette s gúnyt űzött a közérdekkel és annak munkásaival: nem tudta, mit cselekszik s mentség számára csak is e tudalmatlanságban rejlik.

Feltűnő az is, hogy Kovács Albert saját szuperintendenciájának egyház-politikai kérdésében oly irányt követ, melyet velünk szemben elítél. Ő ott Pesten a hallhatatlan érdemű Török Pál oldala mellett, évek óta azon munkál, hogy szuperintendenciájának legyen ott erős központja s mint ilyennek, virágzó pap-növelője.

És ime, midőn mi itt a Királyhágon innen úgy okoskodunk, hogy nekünk az Kolozsvár, mi nekik Pest, s egy erős központ megizmosulásán munkálunk, e törekvésünket denunciólja s nem áll minket azzal gyanúsítani, hogy egyházkerületünk egyes részeinek „bőv zsirjából a kolozsvári cifra, de sovány levest akarjuk egy kissé megkövéritni.” És világgá bocsátja e sértő gyanúsítást egy oly olvasó közönség előtt, melynek legnagyobb része a Királyhágon inneni egyházi kérdésekkel merőben ismeretlen s így könnyen tévútra vezethető. E gyanúsításra különben alább újra visszatérek s most csak annak bizonyosságául jelzöm, hogy cikke által mily hamis helyzetbe sodorta magát. Kész, eddig nyíltan vallott elveit megtagadni, a közérdekért eddig elismeréssel kísért munkásságát igen kétes értékűvé devalvalni, polemikus hevében az ellentmondások tömkelegében elveszni!

S mindez miért?

Ha példáját követve, gyanúsítani akarnám, a nagyon közel fekvő gyanú-okok alapján, igen könnyen megtehetném. Főlderithetném olvasóim előtt, hogy mily közvetlenül van ő, még pedig igen gyöngéd kötelékek által, a szönyegen forgó kérdésben érdekelve; már pedig az érdekelt felek még azon törvényszékek előtt se fogadtatnak el, mint hitelre méltó tanúk, annál kevésbé, mint ítélő bírák, a melyekre ő oly nagy előszeretettel s ismételten hivatkozik. Ám, e gyanú-okok főlemlítését elhallgatom s megelégszem e krisztusi

szavak ismétlésével: „a ki nagyon szeret, annak sok bűnei megbocsáttatnak.“ Én részemről, az ő helyében, nem avatkoztam volna bele e kérdésbe, mint a hogy mi sem toljuk föl magunkat ítélő birácul azon pártusákba, melyek az ő szuperintendenciájában az újabb időkben napi renden vannak; hadd, seperjen ki-ki a maga háza előtt. Anynyi tény, hogy közbeszólása a különben is eléggé mesterségesen fölkevert szenvedélyek dühét még nagyobbra fokozta s állítani merem, hogy a békés megoldást lehetetlenné tette. Pártunk provokálva van, világgá bocsátni oly tényeket, melyeket eddig egyházkerületünk jó hirneve érdekében, hallgatással mellőzött s kénytelen, oly üzelmekről lebenteni föl a fátyolt, melyeket jó lenne, senkinek nem tudni, nem látni. A következményekért a felelősség nagy részének súlya a Kovács Albert lelkére is nehezül.

Bevezető soraiban azt állítja, hogy a szőnyegen forgó kérdés „oly nagy izgatottságban tartja a kedélyeket, a minőre ezen nemzedék életében csak egy példa volt, az, midőn ugyanezen kérdést ez előtt 14 évvel még egyszer napirendre erős zakolták“. Hogy az izgatottság nagy, az kétségtelen; de kérdelem: kik az izgatottságnak kovászai most s kik voltak ez előtt 14 évvel? Talán az általa anynyira kisebbitett főkonzisztorium, vagy talán mi kolozsváriak erőszakoltuk akkor napirendre a kérdést? Ő legjobban tudja, bár elhallgatja, hogy nem. Akkor a pap-növelde itt volt Kolozsvártt oly virágzó állapotban, a minőben sem az előtt, sem azóta nem volt soha. A vak is beláthatja, hogy nekünk kolozsváriaknak nem állhatott hát érdekünkben, hogy mi erőszakoljuk napirendre azt a kérdést, hogy a papnövelvét innen el kell vinni. Ő maga is elismeri, hogy „a szállás-adó gazda anynyira megszerette vendégét, hogy többé nem akarta elbocsátni.“ De hát, akkor kikre céloznak e következő sorai: „találkoztak számosan, kik természetesen az anyaszentegyház közérdekéből, és a világért sem valami más érdekből, felfedezték, hogy a papnövelde jobb helyen van Kolozsvártt, mint Enyeden“?

Nekünk, kolozsváriaknak, nem volt szükségünk, azt felfedezni ez előtt 14 évvel, mert föl volt az fedezve már ez előtt 20 évvel, midőn a főkonzisztorium s az 1854-iki közzsinat 39-ik j. k. sz. a. egyértelműleg megállapította, hogy a papnövelde illetékes székhelye Kolozsvár. A Kovács Albert gyanusító célzását tehát, a történeti igazság érdekében, így kell helyre igazítani: „találkoztak számosan, kik természetesen az anyaszentegyház közérdekéből és világért

sem valami más érdekből, felfedezték, hogy a papnövelde jobb helyen van Enyeden, mint Kolozsvártt.“ És kik voltak ezek a Kolumbusok? Tudta akkor mindenki, hogy a Kolozsvár elleni izgatás fészke: a székely papságnak egy része, természetesen az anyaszentegyház közérdekéből s világért sem valami más érdekből! Ezt ő maga is, föntebbi soraival jellemző ellentmondásba keveredve, elismeri, midőn azt írja: „különösen a székely papság anynyira ingerült volt, hogy körében még titkot sem csinált senki abból, hogy ha a főkonzisztorium nem enged, ők külön székely-püspökséget fognak alakítani.“ Ez valóban, történeti tény*) s a rikántúli székely-papságnak egyházi politikájára igen jellemző, de egyszersmind szomorú világot vett. Ha az anyaszentegyház főhatóságai nem az ő kénye-kedve szerint intézkednek, azonnal szakadással fenyeget s mint bús emlékü Celder aa. külön püspökséggel ijesztgeti a gyöngébb idegzetűeket.

Valóban, felette kár, hogy a rikántúli dicsó multu ref. székelység s első sőrban annak papsága, melynek soraiban jelenleg is anynyi kiváló és jeles férfit tisztel egyházkerületünk, az újabb időben nem képes separatistikus és szűk látkörű egyházi férfiak kormány pálcája alól magát emancipálni! A Kolozsvár elleni ellenséges indulatot e vezér-férfiak, úgy lát-szik, ott hagyományossá tették. Ennek volt jele a többek közt az is, hogy a midőn a pap-növelde Enyedre költöztetése kérdését az 50-es évek végén egyesek napirendre hurcolták, akkori kolozsvári papon, az illetékes körök generalis notariusi jelöltjén, mostani főt. püspökünkön, ki köztudomás szerint határozottan a mellett volt, hogy a papnövelde Kolozsvártt maradjon, mint illetékes székhelyén, azzal állottak boszút, hogy a választás alkalmával a nagy-enyedi közzsinaton 1858-ban megbuktatták.

A legújabb időkben is ott van a Kolozsvár elleni izgatás gócca. Midőn tekintettel arra, hogy újabb alkotmányunk értelmében Kolozsvár egyházkerületünk

*) Azon megszorítással azonban, hogy a székely-papságnak jelentékeny része, p. o. az egymagában 34,000 lelket számláló erdővidéki egyházmegye, sőt a marosi 89,000 lelket számláló egyházmegyének is nagy többsége a separatistikus törekvéseknek akkor nem volt barátja s az előbbi a szemináriumra vonatkozó indítványt elvileg most el is fogadta. A Rikán belőli három egyházmegyét tehát, melyből kettő együtt véve is 14,000 lélekkel számlál kevesebbet, mint az udvarhelyi egymagában, nem tudom, minő joggal beszélte Kovács Albert az egész székely papság nevében?

állandó központja, a püspökség székhelye lett; és tekintettel arra, hogy az erdélyi magyarság százados óhaja beteljesült s Kolozsvárt egy magyar-tudományegyetemből, mint az értelmesség világító-tornyából, pap-jelöltjeink számára is a világosság önként kínálkozik: fölmerül ez az indítvány, hogy Enyedről a pap-növelde helyeztessék vissza Kolozsvárra, a Rikán belül lobbant föl újra a Kolozsvár elleni gyűlölségnek néhány vándor-proféta által oly nagy buzgalommal szított lángja. Megkondult a vészharang, hogy Kolozsvár merényletet akar elkövetni Enyed ellen s meg akarja semmisíteni a Bethlen-főtanodát! Ha e vád nem volna oly szörnyű nevetséges, valóban, boszszantó lenne! Csak föltételezni is egyházkerületünk törvényhozó testületéről ily merénylet szándokát azon főtanodánkkal szemben, mely századokon át anyaszentegyházunknak s az egész erdélyi magyarságnak egyik büszkesége s féltékenyen őrzött drága kincse volt: ez egy jelentésű a legmerészebb rágalommal, melyet egy erkölcsi testület ellen világgá lehet bocsátani. Ha Kovács Albert személyes egybeköttetései s ezeken alapulható pártszenvédélye ítélő tehetségét el nem homályosították, nagyon jól tudhatja, hogy a tényállás épen ellenkező. Tudhatja, hogy törvényhozó testületünk többsége nem hogy az enyedi főtanoda romlására törne, sőt erkölcsi kötelességéből kifolyólag, kivételes intézkedéseket vala kénytelen tenni a végett, hogy azt a felügyeletére közvetlenül hivatottak mulasztásai miatt bekövetkezett romlásából újra fölépitse; s tudhatja, hogy e kivételes intézkedések, melyeket ő most egész Magyarország előtt oly színben igyekezett föltüntetni, mint a személyes ellenszenv kifolyásait, a közgyűlés ropant nagy többsége által, egy oly férfi helybehagyásával s elnöklete alatt állapították meg, kiről az ő szavára Magyarország aligha elhiszi, hogy ellensége annak a főtanodának, melynek évek óta főgondnoka s ifjúkorától kezdve, a többek közt, a forradalom által szétduzt könyvtárának újra alapító, áldozat-kész mecénása, mint annak egykori hálás növendéke. E férfi: a székely származásu, hidvégi gróf **Mikó Imre**.

Igaz, hogy ugyanazon közgyűlésben s ugyanazon elnöklete alatt, az a bizottság, mely a végrehajtott nyomozás alapján, az enyedi botrányok felől véleményes jelentés tétellel volt megbízva, e kérdéssel kapcsolatban megtette a fentebb jelzett indítványt is, melyről egyesek azt állítják, hogy egy értelmű az

enyedi főtanoda lefejezésével. Kovács Albert ez indítvány fölvetését egyenesen nekem tulajdonítja s a gyilkossági merényletben, mint bünszerzőt, a hazai közvélemény ítélőszéke előtt engemét akar elmarasztalni. E jó indulatát bármily köszönettel fogadom, de arra érdemesnek magamat teljességgel nem érezhetem. Én az indítványozó bizottságnak tagja nem voltam; tanácskozásaiiban véleményemet az soha ki nem kérte s általában nem is oly tagokból állott, kik akár általam, akár ki által sugalmaztatni engedték volna magukat. Megtették az indítványt saját jó szántokból, független meggyőződésüket követve. Kovács Albert azt írja, hogy „egyszerűen vissza kellett volna utasítani.” Hogyan, ezt a szabadelvű protestáns Kovács Albert írja? Talán, a csalatkozhatatlan római pápa veheti magának azt a szabadságot, hogy egy neki nem tetsző indítványt „egyszerűen visszautasít,” de figyelmeztetem őt, ha nem tudná, hogy nálunk erdélyi protestánsoknál önalkotta törvényeink s illetoleg házszabályaink értelmében, a közgyűlésnek minden beadott indítványt tárgyalás alá venni kötelessége vagy azonnal, vagy ha az indítvány bővebb megfontolást igényel, az alsóbb hatóságok véleményének meghallgatása után. A közgyűlés jónak látta, a fenforgott esetben az utóbbi eljárást követni, eszélyességi szempontból. Kovács Albert pedig jónak látja most, közgyűlésünk e törvény szabta kötelesség-teljesítését az avatlanok előtt pellengérezni. Ily tényállás mellett, kérdelem: az a Hübelé Balázs cím, melylyel közgyűlésünket ez eljárásért megtisztelni jónak látja, arra illik-e inkább, vagy rá? Elmélkedjék Kovács Albert egy kissé e kérdés fölött.

Szász Domokos.

(Folyt. kövekezik.)

Az igazgató-tanács kis gyűléséből.

Kolozsvárt, március 14-n, 1875.

Elnök: nmlt. gr. Mikó Imre. Jelen voltak: főt. Ince Mihály, Sárkány Ferenc, Szabó Ádám, Szász Gerő és Bodor Antal, titkár.

1) A szászvárosi tanoda előjárósága felterjeszti a múlt évi ker. közgyűlés 87. sz. a. tett indítványra vonatkozó véleményét, melyben fölfejtve az 5-ik és 6-ik osztályok fentartása szükségességét mind nemzetiségi, mind felekezeti szempontból, kinyilatkoztatja: hogy jövedelmei pontos bevétele mellett, képes állandó tanítókat alkalmazni. Felhivatik az előjáróság vagyoni kimutatása mielőbbi felküldésére, addig az ügy függőben tartatik.

2) A n.-enyedi főt. előjárósága tudatja, hogy a tanító-képezde igazgatásával Elekes Károly tanárt bizta meg, kinek ismert szorgalmánál s szakképzettségénél fogva a helyes vezetést biztosítva látja, anynyival is inkább, mert ezen működésében mellék-teendők által nem terheltek. Főlemlíti, hogy a képezdei tantervet felküldötte; azonban, az üresedésben lévő képezde-igazgatói tanári állomással egybekötött tanári-fizetés fedezetére a tanodai pénztár jelenleg elégséges alappal nem rendelkezvén: kéri, annak betöltését elhalasztani. A zártudósítással felterjesztett tanterv kimutatás a tanügyi bizottsághoz tétetvén át: azzal kapcsolatosan a felterjesztés is áttétetik véleményezés végett a tanügyi bizottsághoz.

3) A ploesti egyházközség panaszt emel Kántor Lajos lelkész hanyagsága ellen; a vizályt nevezett lelkész idézte elő; a panaszában felhozott indokok alapján kéri, az egyházközséget terhelő határozatot megváltoztatni. A panasz nyilatkozat-tétel végeti közöltetik Kántor Lajos lelkésszel, az egyházközség értesítettik, hogy ha nevezett lelkésze eljárását az egyházközségre sérelmesnek találta, egyh. felsőbb hatóság útján kellett volna jog-orvoslattért folyamodnia, nem pedig önmagának elégtételt venni, s utasítatik a hozott határozatok fogamatba vételére.

4) Bogdán Lajos gazda-gondnok tudatja, hogy a n.-enyedi főtanoda miriszlói és nagy-enyedi jószágából a m.-keleti vasút társaság által kisajátított részeket kártalanítási összegei után mennyi kamatot vett fel. Tudomásul vétetik.

5) Basa Mihály esp. fölterjeszti a gezei l. egyházközség eladott 20 hold fekvője eladási árában bevett 4001 frt. tőke kamatai illetősége ügyében kiküldött bizottság munkálatát véleményével együtt, melyben felfejtetik, hogy a kérdéselt föld az alapító birtokosság által a beszolgáló lelkész részére hasított ki s az eladásig a beszolgáló lel-

kész használta s kéri, Vajna Áron, hadrévi lelkész, mint jelenleg gezei administrator részére a vételár kamatait utalványozni. Az 1862 évi k. zsinat 73. sz. a. kelt határozata folytán a gezei egyház a csúcsi anya-egyházhoz leányosított, még pedig oly módon, hogy a kérdéselt fekvők 1/3-ad rész jövedelme a l. egyh.-község szükségei fedezésére fordíttassék és csak 2/3-ad részben illeti a beszolgáló csúcsi lelkészt, de hogy a gezei l. egyház mikor leányosított a hadrévi anya-egyházhoz és minő feltételek mellett, az nem tűnik ki. Esp. aa. utasítatik annak kimutatására, hogy a gezei egyház mikor leányosított a hadrévi anya-egyházhoz és minő feltételekkel.

6) Egyh.-kerületi ügyvéd és titkár beadják az egyházközségek és egyesek között kötendő ingatlan vásári és eladási szerződvényi mintázatokat. Elfogadtatnak és 500—500 példányban közhasználatra leendő kinyomatásával titkár megbizatik.

7) Debrecen sz. kir. városa tudatja, hogy b. e. gróf Teleki Sámuel kancellár által a püspöki fizetés javítására tett alapítványt, mely nevezett városnál volt elhelyezve, f. évi jul. 15-kén kész befizetni. Püspök aa., a kötelezvény melléklésével, felkéretik az átvétel iránt intézkedni.

8) Pénztárnok tudatja, hogy a baksai egyházközség tized kárpótlási kötvényéből kisorsolt 2,700 frt. összegen beváltás folytán átvett 2,835 frt. o. é. összeget, melyben 3,700 frt. erd. urb. kötvényt vásárolt. Nevezett egyházközség a kisorsolás eredményéről esp. aa. útján értesítettik, úgy arról is, hogy ezután a kamatok jan. és július elején küldetnek le s felhivatnak úgy a baksai, mint a diósadi egyh.-községek az iránt nyilatkozni, hajlandók-e, a keletkezett 1000 frt. urb. kötvény többlet kamatait a Baksán felállítandó iskola-tanítói állomás javára átbozsátani?

— Előadatott még ezen kívül 14 ügydarab.

B—r. A—l.

TÁRCA.

Elfajulás-e, vagy fejlődés?

Nem első a szellemi, hanem az érzéki az első és csak azután következik a szellemi. I. Kor. XV, 46.

(Folytatás.)

A fejlődés magasb fokán következik a harmadik korszak, a küzdő korszaka. Az ember maga is kezdi belátni, hogy a törvény jó és szent, s mint „benső ember“ már maga is örömet lel isten parancsának, a törvénynek megtartásában; azonban, az érzékiség még mindig hatalmasan működik benne. Egy törvény az az ő tagjaiban, mely küzd az ő elméjének törvénye ellen és rabul adja őt a bűn törvényének (Rom. VII, 14—23). Itt érzi először saját nyomorát az ember: „oh, én nyomorult ember, ki szabadít meg engem a halálnak ezen testéből!“ (Rom. VII, 24.) Nem csak a büntetés félelme, hanem önmagával való elégedetlenség, önvád is gyötéri őt, s erősen vágyódik egy oly állapot után,

melyben a hús uralma alól szabadulva, a test cselekedeteit a szellem által meg fogja gyilkolni (Rom. VIII, 13.) E küzdelem végcélja: az erkölcsi szabadság.

És ezzel kezdődik a negyedik korszak, melyben az ember nem olyan, mint a természeti ember, ki a jót nem ismeri és így nem is akarhatja; sem nem olyan, mint a törvényes ember, ki a jót cselekszi, de a nélkül, hogy azt akarná, tehát csak is kényszerűségből; sem nem olyan, mint a küzdő ember, ki a jót már akarja, de elvégezni, nem képes: hanem mindezeknek magasban fölötté áll, mint olyan, a ki a test uralma alól teljesen föl szabadulva, mint valóságos szellemi lény, a törvényt teljesen betölti, a jót nem csak akarja, hanem cselekszi is, az levén az ő eledele (Ján. IV, 34), vagy, mint az új-szövetség másutt mondja: „valaki istentől született, bűnt nem cselekszik és nem is cselekedhetik“ (I. Ján. III, 9). Ezen állapot az erkölcsi fejlődés legmagasb foka, maga azon tökély, melynek mint az

emberi nem végcéljának megvalósítására buzdítá Jézus az övéit: „legyetek tökéletesek, mint a ti menynei atyátok tökéletesi“ (Mát. V, 48). Ezen állapot azon fűnséges ideál, mely felé az ember legfűbb tűrekvése irányul, s bár mindig elmondhatja a nagy apostollal: „nem mintha már elértem volna, avagy immár tűkéletes volnék,“ mindazon által ő vele folyton igyekeznie kell ama magasztos cél felé (Fil. III, 12.).

Látni való, hogy Pál az emberi élet tűkéltyelenségét nem tekinti az elfajulás (eset) által előidézett állapotnak, hanem a fejlődés egy még hiányos, de olyan lépcsűjének, mely a tűkélyesbet szükségkép meg kell hogy előzze. Így van ez az emberi nemnél, és így az egyes embernél is. „Midűn gyermek valék — mondja Pál — úgy beszéltem, mint gyermek, úgy gondolkoztam mint gyermek, miután pedig férfivá lettem, elhagytam a gyermekhez illű dolgokat (1. Kor. III, 11.)“ A gyermek, bár rendeltetése, hogy emberré legyen: az ő első életszakában még merűben érzéki lény, mondhatni, állati életet él, s mint ilyen erkűlcseszel és vallással merűben ismeretlen. „Egykor — és ezzel saját gyermekéveire gondol Pál — még tűrvény nélkül éltem (Rom. VII, 9).“ Majd eléri az ember azon kort, melyben szűlűi, vagy tanitűi a jűt és vallást külsű parancs alakjában közlik vele. Hiszen istenbe és cselekszi a jűt, mivel neki úgy taniták. Még magasb fejlettségi fokon megszűlal keblűben a lelkiismeret, s nyugodni nem hagyja őt, míg a rosztat cselekszi. Fűlűbred benne a vallásos érzet, s mit korábban csak értelmetlenül, mások után elcsacsogott, lassankipt önállű elemmé, bensű szükséggé lesz nála: imádkozik istenhez, már nem szűlűi, vagy nevelűi parancsára, hanem mivel őnmaga is elutasíthatlan szükségét érzi annak. Ekkor már isten akarátának cselekvése bensű vágyodása, lelki eledele lett, isten tűrvénye szive táblájára van vésve, s vallásossága a maga akarátának az istenével való teljes űszszeolvadásában nyilatkozik. Az egyes ember fejlődésében láthatű az egész emberi nem fejlődése és viszont. „Elűbb az érzéki és azután a szellemi.“

A kiskoruság érzéki állapota tehát nem elfajulás, nem az „eredendű bűn“ szomorű következménye, mint a melylyel az ártatlan csecsemű már az anya-műhben be volna szennyezve: hanem szűkséges kezdete a folyton előre haladó fejlődésnek. Elűbb az érzéki és csak azután a szellemi: ez a természet rendje és így istentűl van így rendelve. A tűkéltyt nem a kezdetben kell keresnűnk, mert az a teremtés vég célja. A kezdet az — \mathcal{A} , a tűkélty az — \mathcal{Q} . E kettű közötti hűzagot a folytonos levés és lépcsűnkint előre haladó fejlődés tűlti be. Isten útja — Pál szerint — nem felűlrűl lefelé, hanem alűlrűl fűlfele halad. Fejlűdés van mindenűtt, a kül természetben és a vallás-erkűlcsi élet mezején egyiránt.

Sokan az egyiptomiak Fétis-imáadását, az indusok és persák természet-imáadását, a görűgűk és rómaiak tűbb isten imáadását, sat. szűval, minden hiányos vallásos alakot az eredetileg — állításuk szerint — tiszta és tűkéletes vallás-elfajulásának tekintik, s a zsidű és keresztyén vallás-elűállásban nem természetes fejlődést, hanem a szű szűros értelmében csodát látnak. Sze-

rintűk az igaz vallást isten egyszer (a paradicsomban) közvetlen kijelenté, s midűn ez csak hamar elfajult, sokáig a sűtűtben bolyongni hagyá az emberi nemet, mignem az idű teljességében a maga egy szűlűtt fia közvetítésével, csoda útján, ismét kijelenté az egyedűl igaz vallást. És így a keresztyűnség nem a természetes fejlődés gyűműlcsse, hanem az isteni kéznek a dolgok természetes folyamába lett erűszakos belenyulása útján állott elő.

Ezen állítás merűben tűrtűnet-ellenes. A tűrtűnelem ugyanis, a vallás mezején is természetes fejlődést tanít. Így tűbbek között, a bibliai tűrtűnelem kétsűgtelen példákkal bebizonyítja, hogy a zsidűk vallása jűval alantabb áll a bírák korában, mint a proféták idejében. Egy Jefta, ki lányát istennek feláldozza (Bir. XI.) és egy Micha (Mikeás) között, ki az áldozatok helyett igazságosságot, irgalmasságot és alázatosságot ajánl kortársainak (Mik. VI, 7, 8.) nagy különbség van. S a korábbi, inkább csak a külsűségre vonatkozű szűvetség helyett Jeremiás egy újat helyez kilátásba, mely mellett isten tűrvénye nem kűtűtblákra, hanem az emberi szív táblájára lesz bevésve (XXXI, 31—34.) Az u. n. tiz szű (tiz parancs) még isten által is szentesítettű a vűrboszűt, mely a bűnűs ártatlan maradékaít is sűjtja (II. Műz. XX, 5); ellenben Ézékiel ép Izrael istenének neyében tiltakozik azon kegyetlenség ellen, s nyíltan kimondja, hogy a fiu nem szenvedhet az apa bűneiért, s viszont (XVIII, 19. 20).

Ki nem látja a fűntebbiekben a fejlődést? Avagy, midűn Izrael késűbbi vallás-erkűlcsi tudata űles ellentűtben áll a korábbival, űszszerűbb-e ezen űszszeűtkűzűst egyszerűen istennek rűni fűl, mint sem ama különbségben a vallás-erkűlcsi élet természetes fejlődésének egyik kétsűgtelen bizonyítékát ismerni fűl? Avagy, ki tudánk-e bűkűlni azon tudattal, hogy ugyanazon isten, a ki Izraelben egykor az áldozatot elrendelte, s egész a legkisebb részletekig kűrűl írta, késűbb egyik jelesb profétájának szűja által mindazok ellen tiltakozzűk, mi tűbb, azon korábbi rendeletet soha meg sem tűrtűntnek, tehát tűvedésnek, ha ugyan nem csalásnak bűlyegezze (Jer. VII, 22. 23.)!?

Ki tagadja itt a fejlődést?

De menjűnk tovább. A Dánie lrűl nevezett kűnyv írűja a nűgy nagy állat (meg anynyi egy mást felváltű világműnárkűhia jelképei) után az ember fiának orszűglását festi, mintha mondaná, hogy a korábbi állatiasság helyét egykor a valódi emberiesség fogja fűlváltani (Dán. VII.) S nem fejlődés-e az is, midűn a rűgibb proféták azon reménye, miszerint a Dávid családjából az idű folyamában egy hatalmas theokrátikus uralkodű fog elő állani, a megváltozott kűrűlmények folytán azon magasztosb reménynyé alakult át, hogy Izrael, isten igaz szűlgája a szenvedések tűzes kemencéjében kiprűbáltatva és megtisztulva, egykor a világművilágossága, újja teremtűje, űdvűssége leend (Ésaiás XI, sat.)

És ha megkűrűdezzűk Jűzűst, ő is kifejezetten tiltakozik azon fűltevés ellen, mintha ő „a tűrvény és proféták eltűrlésére“ tűrekednűk. Nem, ő nem akart a létezűvel teljesen szakítani, s annak helyére egy a műlttal semmi űszsze-

kötetésben sem álló ujat állítani; hanem épen a törvény és proféták által megadott alapon akar tovább építeni. Nem ezért jött, hogy azokat eltörölje, hanem hogy betöltse (Mát. V. 17.) prédikálása alkalmával keresi kortársai szívében és lelkiismeretében a csatlakozási pontot. Hasonlataiban (a magyarról, kovászról sat.) azon föltevésből indul ki, hogy az emberi szellem és az ő általa hirdetett igazság között természetes rokonság van. A külvilág természetben látható fejlődés, a mustármag élőfává való fejlődését istenországa fejlődésének jelképéül tünteti föl. Mikép a földbe hintett buza-szemek nem sokára kikelnek, s idővel gazdag aratást adnak: úgy van ez a szellemi világban is. Mikép a természetben a mag megrothadása: hasonló képen itt az egyén halála, nem végmegsemmisülés, hanem csak föltétel, mely mellett az emberiség szellemi élete mindig megújuló erővel fejlődik tovább (Ján. XII, 24). Jézus a minden különös isteni kijelentés nélkül hagyott pogányokról sem feledkezik meg. Ezek is az ő juhaj, kik az ő szavát megértik, s csak a pásztor jól ismert hangjára várnak (Ján, X, 11—16).

(Folyt. következik.)

VIDÉKI ÉLET.

Mihályfalva, febr. 26. 1875.

Nagytiszteletű esperes ur!

Megkérem a t. esperes urat, lenne szives becses lapjában, ha ugyan annak szük tere engedendi, az alább irt nagylelkű adakozók nérsorát nyilvánosságra hozni. Ezt én több okokért akarom nyilvánosságra hozatni, de legfőképp azért, hogy a nagylelkű adakozók lássák azt, hogy azon nemes és szent célra adott pénzüsszeg valósággal a kezembe jött, és a nagylelkű adakozók által kijelölt célra t. i. az elégett paplak felépítésére fogom fordítani.

A mihályfalvi anya-egyház égett paplakja felépítésére adakoztak: Mundrán Koré Ferenc 50 kr, Vizaknán Dabóci ev. s. l. 20 kr, Székely K. v. k. 20 kr, Ambrus Samu 20 kr, Kéméndi Imre 10 kr, Szőcs Samu 10 kr, egy valaki 10 kr, Serfőző Péter 10 kr, Császár Pál 10 kr, quidám 20 kr, Pávai József 50 kr, Haszler András 10 kr, Balika Ferenc 8 kr, Ács Józsefné 10 kr, Bogathi Gergely 10 kr, Bogathi Ferenc t. 12 kr, ifj. Jakó Sándor 10 kr, Ilie Hentesiu insp. 20 kr, Hopsid Sándor 10 kr, Horváth Sándor 10 kr, Székely Sándor 10 kr, Darócy István 13 kr, Jakó János 5 kr, Bartha Mózes 10 kr, Drinóci János 20 kr, Haró Ferencz 15 kr, Cramerer 30 kr, Székely Albert 20 kr, Johan Tünn 6 kr, M. Hoflinger 5 kr, Szép 10 kr, Reissner József 10 kr, Mólánovics Sarolta 10 kr, Vesmás János 5 kr, Hermeci György 20 kr, Gál András 10 kr, Tóth Ferenc 10 kr, Szőcs Sándor 1 frt, Kapeler ad. 40 kr, Reinoffer Alajos 10 kr, Székely Ferenc 10 kr, n. n. 10 kr, x. x. 5 kr, Obert Frigyes 10 kr, Krizbai István 19 kr, Böjti János 5 kr, Gál János 5 kr, Koppándi Gergely 10 kr, Kopp Ferenc 5 kr, Kopp adószedő 30 kr, Tóth Márton 11 kr, Vilhelem Sándor 5 kr, Székely János 5 kr, Kovács József 10 kr, Haró Sándor 10 kr, Horváth András 10 kr,

Székely János nov. 8 kr, Preudin 50 kr, S. K. 5 kr, L. J. 40 kr, Gali Károly 5 kr, Barabásné 20 kr, Haszler Sándor 10 kr, Kopp. Juliánna 5 kr, Haupt Ilona 20 kr, Berecki Lászlóné 10 kr, Villy Samu 5 kr, Vulkán Dániel 5 kr, Himler András 10 kr, öv. Sző. 8 kr, Sipos Ferencné 6 kr, Kopp. Péter 10 kr, Kanner Elek 40 kr, Krutcler József 10 kr, összeg mindössze 11 frt és 32 kr. Alamóroon Soltész János inspector 2 frt. Gabona segély 5 frt, adomány 40 kr, összeg 7 frt 40 kr. Kis-Enyeden a ref. egyház 50 kr, Z. K. 30 kr, egy valaki 10 kr, Johán Kögel 20 kr, Sikai József 20 kr, Kovács 10 kr, összeg 1 frt. 40 kr. Buzdon Balázs József 20 kr, Gombor Gyula 10 kr, Bányai 50 kr, összeg 80 kr. Vingárdon Takács József ref. lelkész 1 frt, Török Albert 40 kr, ifj. Takács József 50 kr, Takács János 10 kr, N. 40 kr, valaki 1 frt, Pál Károly 1 frt, Áron Maieru 40 kr, Péter József 1 frt, Sármási Bertha 10 kr, Vagner Ede 1 frt, Kicsinszky 20 kr, Bene Károly 20 kr, Dávid Antal 10 kr, Capári Mihály 30 kr, Borza Mózes 20 kr, csendőrök 40 kr, Csonka István 10 kr, Stéfán Wager 20 kr, Kocsis János 30 kr, Kocsis Gizella 10 kr, Dobozi András e.-fi 20 kr, Salamon Lois 10 kr, Borza Gergely 20 kr, Dobozi Ádám 40, Mátyás 40 kr, pénzüsszeg 10 frt 30 kr, gabonában 6 frt 40 kr, mindössze 16 frt 70 kr. Össz. összege 37 frt. és 62 kr. o. ért. Mindezen kegyes és szives adomány összeget gyűjtötte sz.-vevessződi ref. harangozó Asztalos Sándor és nekem pontosan és hiba nélkül kézbesítette is. A jó tett nem szorult dicséretre s nincs szüksege köszönetre, mert annak önmagában, az öntudatban van legnagyobb jutalma; de én mégis nem tehetem, hogy hálás köszönetemet ne nyilvánítsam egyházam nevében a főnnebb irt nagylelkű adakozók irányában azért, hogy filléreikkel szegény egyházam égett paplakja romjai széthordására s egyszersmind a romokból való kiemelésére szivesek voltak befolyjni. A jó isten áraszsza ezer áldását mindnyájokra szives adományaikért.

Lukács Ferenc
ref. pap.

Holtmaros, februárban, 1875.

Tiszteletes szerkesztő ur!

Addig is, mig a holtmarosi ev. ref. egyház temploma építésének bevégezéséről, orgona-kepe-megváltási és iskola tökéiről részletes jelentést tehetnék, tisztelettel kérem a t. szerkesztő urat, legyen szives, becses lapjában egy kevés tért adni az itt alább következő követésre méltó nemes példa közlésére.

Éltető Albert, holtmarosi földbirtokos ur, február 6-án Bitai Károly és Árkosi Sándor közreműködésök által, saját házánál egy táncestélyt rendezett, melyre rokonai, barátai és jó ismerői közül többeket szives volt meghívni.

E táncestélynek célja kettős volt, egyik az hogy a rokonok, barátok és jó ismerősök együtt egy élvezetes, örövendetes éjt töltsenek; a másik az: hogy mikép lehetne oly jóvedelem-forrást találni, mely a templom építése költségei

fedezésére bármi csekély összeggel befolyt? Mind a két kitűzött cél eléretett. Az első az által, hogy a házi ur és házaszszony vendégszeretete, jó kedve, őszinte bizalma oly örömet és jó kedvet öntött a vendégek keblébe, hogy mindenki az éjt, reggel 7 óráig, a legélvezetesebb öröme között töltötte el.

De a táncvigalom tulajdonképpen célja eléréséről való gondoskodás sem maradt el; nem, mert Kádár Pál szolgabíró ur neje, Csiki Rózsalia uraszszony és Kádár Ernést kisaszszony a legnagyobb munka, fáradság és gondnal összeállított igen szép és mintegy 20 forintot érő saját kezük által himzett munkát hoztak a táncestélyre kijelentvén azon óhajtasukat, miszerint ők nagyon szeretnék, ha mindkét munka azonnal a templom javára kisorsoltatnék, mert ők mindkét munkát azon nemes célra készítették.

A nemes szívű nők óhajtása azonnal tetté vált, mert Éltető Albert, Kádár Pál és Kol Ferenc urak, mind két munka kisorsolását megkezdették; $\frac{1}{2}$ óra alatt a sorsszámok beteltek és ki is huzattak. Az egyik tárgyat nyerte: Éltető Albert ur; a másodikat nyerte: Kádár Ernést kisaszszony. Az elnyert értékes tárgyakat mindketten szivesek voltak a holtmarosi ev. ref. egyháznak vissza ajánlani.

Az elsorsolt két tárgyból bejött 36 forint, mely összeget, ott a helyszínén, nekem alólirottnak, Éltető Albert ur készpénzben azonnal át is adott ezen szavakkal:

„Adja isten, hogy a templom mielőbb felépüljön az isten dicsőségére, a nép vallásos, erkölcsi életének fejlesztésére és mindnyájunknak közörméremre.“ Oh, bár csak mielőbb úgy lenne!

Fogadják a nemes szívű nők egyházunk háláját, forró köszönetét! Szálljon istennek áldása azokra is, kik örömmel és készséggel járultak adományaikkal a kitűzött cél elérésére, s élvezzék évek hosszu során keresztül a legszebb jutalmat, melyet az öntudat ad.

B ó k a G y ö r g y,
ev. ref. pap.

KÜLÖNFÉLÉK.

= Az égés által károsult farnasi paptársunk, Fehér György részére újban adakoztak: Kónya József, szucsáki pap 2 frt, Elekes Kálmán, gernyeszegi pap 1 frt, Jakab Mózsza, algyógyi ref. pap 2 frt, Bönkö János, görgényi ref. esperes gyűjtése: N. N. pap, 1 frt, Bod Sándor, ev. ref. pap 1 forint, Zilincki Pál, ev. ref. pap 1 forint, Szabó Samu, ev. ref. pap 1 forint, Péterfi Ferenc, ev. ref. pap 1 forint, Koronka Gábor, ev. ref. pap 1 forint, Hentes Pál, ev. ref. pap 50 krajcár, N. N. 50 krajcár, t. Gergelyi Sándor, gazda-tiszt 50 kr. Összesen = 7 forint. 50 krajcár. Fogadják az illetők az illető nevében őszinte köszönetünket.

= A pápa ismét egy brevét intézett a németországi püspökökhez márc. 2-án. Ebben megdicséri őket újból, hogy nem törődve a pénz és fogság-büntetésekkel, tovább folytatják a harcot az állam-hatalommal. Megdicséri őket

azért is — és ez képezi a breve főtartalmát — hogy tiltakoztak Bismarcknak a pápa választás iránti körjegyzékére s tiltakozásokban helyesen fejtették ki az egyház álláspontját és a vatikáni zsinat határozatainak szellemét.

= A magyarországi tanítók gyermekei számára gyűjtendő alapítványokra és ösztöndíjakra vonatkozó szabályok készen vannak, s e szabályok a második egyetemes tanítógyűlés 50-es bizottságának folyó év tavaszán tartandó gyűlése fogja tárgyalni és véglegesen megállapítani. E szabályokból közöljük a következőket: a magyarországi néptanítók, kisdéd-nevelők, polgáriskolai és képezdei tanárok saját évi járulékaiból és kegyes adományokból oly országos alapot gyűjtene, melynek egy része az első három évben Eötvös József alapcimen tőkésítettvén, oly alapítványok létrehozására fordítatik, melyeknek kamatai magyarországi néptanítók, kisdéd-nevelők, polgáriskolai és képezdei tanárok tudományos egyetemeinket sikerrel látogató gyermekeik között ösztöndíjakul osztatnak ki; az alap másik része pedig részint egyetemeinket, részint felsőbb tanintézetekben tanuló fiatal emlitett jogosultak között osztatik ki ösztöndíjak gyanánt egyedül a vagyoni állapotnak és a kitűnőségnek tekintetbe vételével, hogy hozzájárult-e a folyamodó szülője ezen alaphoz. Ezen országos alaphoz járulhat minden magyarországi néptanító, kisdéd-nevelő, polgáriskolai és képezdei tanár hetenkint két krajcárnyi, illetőleg évenként egy forintnyi járulékkal. Kegyes adakozások köszönettel fogadtatnak.

= Magyar iskolák a szászok között. Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter urnak egy nagyon fontos intézkedését referálták a lapok. A brassói magyarok, s velők együtt több előre látó hazafi régóta sürgette, hogy a brassói tetemes számú magyarság számára magyar népiskolák állittassanak, minthogy nemcsak a létező népiskolák, hanem a kath. és román gimnáziumok is határozottan nemzetellenes irányban vezetettek. A miniszter ur nem rég leküldte ez ügyben Buzogány Áron miniszteri titkár, ki Brassóban, a belvárosban két, a magyarok által lakott külvárosban egy telket vásárolt meg állami népiskolák számára, s arról is intézkedett, hogy ezen új iskolákat szeptemberben meg lehessen nyitni. A szomszéd Hétfaluban, melynek derék székely lakosságát a szászok már évtizedek óta kizozzák, szintén állittatott a miniszter ur állami népiskolát.

= Az ujvidéki reáliskola. Az ujvidéki szerb reáliskolától, mely szintén a haza-ellenes agitációk fészke volt, s különben is nyomoruságosan volt berendezve, a közoktatási kormány megvánta a nyilvánossági jogot.

— Khinai tanulók Amerikában. A khinai ifjuság Amerikát kezdi látogatni. A múlt évi októberben is 30 khinai gyermek, 10—14 évesek, jött két khinai biztos és egy tanító vezetése alatt San Franciscoba, hogy Amerikában kiképeztessenek. A tanítók kötelessége a felügyelés. Az első biztos: Hwong Ki Chin 35 éves, intelligens kinézésű férfi, kinek Khinában előkelő hivatala van, s jól ért angolul. A második biztos neve Ki Chan He, s szintén előkelő hivatalnok. A tanító Lun El Koong schangai jó hírű iskola-mester. A tanulókat a khinai kormány a legjobb iskolák első soraiból válogatta ki. Kiképeztetésük a kormány költségén történik. Egészben véve, Connecticutban jelenleg 60 fu van; de nem szabad, a khinai studiomokat sem olhanyagolniok. 10 heti angol tanulmány után mindig 2 heti khinai jön, „hogy a növendékek őseik példáját kövessék, s ragaszkodjanak a hithez: hogy egy hely sem olyan jó, mint a szülőföld.“

Főmunkatárs: SZÁSZ DOMOKOS

Felelős szerkesztő és kiadó: SZÁSZ GERŐ.

Nyomatott Stein János m. kir. egyetemi nyudomészál az ev. ref. főtanoda betüivel Kolozsvárt.

ERDÉLYI PROTESTÁNS KÖZLÖNY.

EGYHÁZI ÉS ISKOLAI HETILAP.

V. ÉVFOLYAM.

KOLOZSVÁRT, MÁRCIUS 25, 1875.

221—12. SZÁM.

Megjelenik minden csütörtökön egy iven. — Előfizetési ára egész évre 6 frt., félévre 3 frt., negyedévre 1 frt. 50 kr. Szerkesztőségi iroda — hová a kéziratok és előfizetések bérmentve küldendők: külmagyarutca, 9 sz. —

Válasz Kovács Albertnek.

(Folytatás.)

A közgyűlés után az indítvány felett megindult a hírlapi vita pro et contra s hónapokig folyt, nem egyszer a kellő határokon túl csapongva. Én nem vegyültem bele, mert őszintén bevallva, sokkal gyöngébb ember vagyok, hogysen egy ily nagyfontosságú kérdésben azonnal erős meggyőződésre tudnék szert tenni. Szükségét éreztem annak, hogy az indítványt egyháztörténelmünk, szokás-jogunk, irott törvényeink, a külföldi és hazai példák világánál, szóval, lehetőleg minden oldalról tanulmányom tárgyává tegyem s annak el-, vagy el nem fogadása következményeit ítélőtehetségem mérlegébe vessem.

Az első kérdés, melylyel szükségképen foglalkoznom kellett, a volt: az ily természetű ügyekben mily eljárást követett eddig egyházkerületünk? Kutatásaim nyomán a történeti adatoknak egész halmozására találtam, melyek e kérdést a legtisztább világításba helyezték előttem s én azt hiszem, az ügynek némi szolgálatot tettem, midőn azoknak egy részét az emlékirat 5—17 lapjain felsoroltam. Kovács Albert meg sem kísérti e történeti adatok közül avagy csak egyetlen egyet is megcáfolni s így én is azon kellemes helyzetben vagyok, hogy azokra, mint kétségbe sem vont tényekre, ujlag hivatkozhatom. Ismétlésekbe ugyan bocsátkozni, nem szándékom, de kénytelennek érzem magamat még is azoknak fölvilágosítása végett, kik közt, ott a Királyhágon túl, a Kovács Albert röpirata kézre-kézre jár, míg a kolozsvári emlékiratot olvasni, alkalmuk sem volt, ez adatok közül egy párt ismét fölemlíteni.

Az egyik a theol. tanszékek s egyes főtanodánknál a theologusok javára tett alapítványok öszpontosítására vonatkozó indítványa theol. tanárainknak még a forradalom előtti időből, melyet a nagy-enyedi főtanoda akkori tanárai, kivétel nélkül, örömmel fo-

gadtak s egyházi főhatóságunk határozattá emelt. Kovács Albert és társai szerint tehát, akkor egész anyaszentegyházunk communista volt, mert jogosnak ítélte négy főtanodánk közül háromtól oly tanszékeket és alapítványokat elvonni, melyek addig egy pár száz esztendőn át azokhoz voltak kötve s tulajdonukat képezték s így a Kovács Albert legujabb elmélete szerint, e kérdésben a törvényszéknek kellett volna dönteni. Ily communistikus merényletnek volt a többek közt akkor szószólója id. Szász Károly és Dózsa Elek, az erdélyi részek két legnagyobb jogtudósa s bocsásson meg nekem Kovács Albert, ha főkint az első nagyobb tekintély előttem, mint ő és őszintén bevallom, oly kommunisták társaságához tartozni, mint a minő néhai édes atyám volt, nemcsak hogy nem szégyenlem, sőt dicsőségemnek tartom. Jobban ismerte ő Kovács Albertnél anyaszentegyházunk multját, szokásjogát és irott törvényeit s általában azon korlátokat, melyek közt anyaszentegyházunk törvényhozó hatalma szabadon mozoghat. Ő nem csak a theol. tanszékek és alapítványok öszpontosítását nem tekintette az egyes tanodák elleni merényletnek, sőt helyeselte a kolozsvári főtanoda előjárósága által 1847-ben tett azon indítványt is, mely szerint az egyes tanodák s az egész anyaszentegyház hozzá járulásával egy központi főiskola (academia) állittassék föl Kolozsvártt s annak tantervét is ő dolgozta ki. Az anyaszentegyház főhatósága akkor ez utóbbi indítványt is magáévá tette s keresztülvitelét csupán a bekövetkezett forradalmi idők akadályozták meg. Lám, az erdélyi reformátusok „közesze,” melyre Kovács Albert oly gyakran hivatkozik, azon időben így nyilatkozott s ennél fogva, kénytelen vagyok, ezzel szemben — hogy a röpirat szavaival éljek — „egyesek sajtáságos theóriáit figyelmen kívül hagyni.”

De hát, volt-e az anyaszentegyház központi hatalmának joga ilyen s ezekhez hasonló határozatokat hozni? Ez volt a második kérdés, melylyel tisztá-

ba kellett jöni. E kérdés viszont a legszorosabb egybekötötésben állott ama másikkal: ki az egyházi javak főtulajdonosa?

E kérdésre válaszul idéztem a többek közt a helvetika konfeszszio XXVIII-ik részét, mely az anyaszentegyház egyetemét: „a krisztus eklezsiáját“ tekintti az egyházi vagyon főtulajdonosának. Idéztem az 1791-iki erdélyi országgyűlésnek 55-ik törvénycikkét, mely nem az egyes gyülekezeteket, hanem a felekezeteket (Religionum Status), mint a gyülekezetek egyetemét biztosítja az összes egyházi vagyon háboríthatlan tulajdonában. Idéztem a legújabb időből az 1866-iki közzsinatunk 65. sz. a. kijelentett és az egyházi főtanács által helybehagyott azon jelenleg is törvény erővel bíró határozatát, mely szerint „minden egyházi vagyon egyszersmind tulajdona, vagyona az összes anyaszentegyháznak és az e feletti felügyelet és rendelkezés a mélt. egyházi főtanácsot és közzsinatot illeti.“

És ez idézetekkel szemben, mit mond Kovács Albert? Semmit. Kétségbe vonja tán ezeknek hitelességét, vagy máskint értelmezi azokat, mint én? Nem. Sokkal könnyebb és kényelmesebb útat választ: nagy bölcsen hallgat róluk. Cáfolat helyett beszél arról, hogy én egy régi katolikus templomban hirdetem az isten igéjét s egy barát-klastrom helyén lakom, a mit eddig Magyarország nem tudott sigy köszönettel tartozik neki, hogy megtanította. Beszél arról, hogy mi van a katolikus kánon-jogban; mit csináltak Mária Therézia korában a jezsuiták és a vasas németek s több efféle, különben igen épületes dolgokról, a melyeknek csupán azon egy hibájuk van, hogy nem tartóznak a főforgó kérdésre s így egész érvelése oly „baculus in angulo, ergo pluit“-féle.

Mert nem az a kérdés forog fön, hogy mik történtek a 16-ik században, mely a szó legteljesebb értelmében vallásos forradalmi jelleggel birt; nem is az, hogy később a jezsuita-reakció korában minő erőszakoskodások mentek végbe; és nem is az, hogy a királyhágotúli részekben, melyekben az egyházi szokás- és irott-jog fejlődése a miénktől lényegesen eltérő, irott törvények hiányában minő gyakorlat fejlődött ki; és végül, nem is az, hogy mit tanít a katolikus kánon-jog (melyről — mellesleg megjegyezve — egészen tévesen állítja Kovács Albert, hogy, a szerint az egyházi vagyon tulajdon-joga az egyetemes egyházé, sőt ellenkezőleg, a legújabb időben a Schulte-féle egyház-jogi iskola összes hivei a tu-

lajdon-jogot a gyülekezetek számára vindikálják); hanem a kérdés itt az, hogy „az erdélyrészi reformátusok egyházkerületében az irott törvények (államiak és egyháziak) s az azokkal párhuzamosan fejlődő szokás-jog a tulajdon jog kérdését minő világításban tüntetik föl?“ Főntebb jeleztem néhány irott törvényt, az emlékiratban pedig felsoroltam számtalan történeti adatot, melyek kétségbe vonhatlanul tanusítják, hogy az anyaszentegyház központi hatalma, ha magasabb rendű érdekek megkövetelték, esetről-esetre az iskolai vagyonok felett a rendelkezés jogát tényleg is gyakorolta, még pedig oly formán, hogy a többek közt p. o. így szolt: te kolozsvári, vagy nyenyedi főtanoda évenként enynyt meg enynyt fogsz fizetni a maros-vásárhelyi jog-akadémia évi főtartásához. Ha a dunamelléki ref. egyházkerület közgyűlésének sem irott törvények, sem szokás jog alapján ily rendelkezésekre hatalma nincs, az az ő baja; de ebből Kovács Alberten kívül más aligha azt következtetheti, hogy ergo az erdélyinek sincs.

Legyünk azonban igazságosak, mert jöllehet másról beszél Bodóné, mikor a bor árát kéri, de — mi türés-tagadás — azokon a hoszszu hasábokon, melyeken Kovács Albert a tulajdonjog kérdését pertraktálja, csakugyan van egy néhány sor, mely épen az erdélyi jogviszonyokra vonatkozó s első tekintetre, valóban, döntő erejűnek látszik. Sikerült ugyan is neki az Approbata foliansaiban fölfedezni egy törvénycikkelyt (1. R. Tit. I. Art. 7) mely a templomot kizárólag a gyülekezet (tehát nem egyszersmind az anyaszentegyház egyeteme) vagyonának mondja s egész diadalérettel „a sors különös ironiájának“ nevezi, hogy a tulajdonjognak máshól vitás kérdése e szerint Erdélyben, legalább egy részben, pozitív-törvény által van eldöntve, sőt ünnepelesen ki is jelenti, hogy habár e törvénycikk csak a templomról szól, de kétségtelen, hogy Erdély területén a bíróságoknak egyéb egyházi vagyon ügyében is ennek analogiája szerint kell itélni.

Ha a dolog így állana, akkor valóban, kénytelen volnék, letenni a fegyvert s bevallani tudatlanságomat, hogy ez a törvény figyelmemet elkerülte. Szerencsére azonban, van egy ártatlan mentségem s ez sem több, sem kevesebb, csupán annyit, hogy ez az approbatalis törvény egy később keletkezett törvénycikk által simpliciter el van törölve. Az 1791-iki erdélyi országgyűlés 55-ik törvénycikkének ide vonatkozó szavai így hang-

zanak: „a templomok, tornyok, harangok és belső papitelkek azon vallásfelekezetek kezén hagyassanak meg, melyeknek jelenleg birtokában találtattak... azon kinyilatkoztatással egyszersmind, hogy ellent nem állván az Apr. I. rész 1-ső cikk 7-ik artikulusának rendszabása egyik bevett vallásfelekezetnek is a másik templomait, tornyait és belső papitelkeit bármely cím alatt is elvonni, elfoglalni, soha sem léssen szabad.“

A bíróság ennél fogva aligha ítélné egy oly törvény alapján, melyet egy későbbi hatályon kívül helyezett s a sorsnak valóban különös ironiája, hogy Kovács Albert, ki tudtom szerint, a pesti papnöveldeben a prot. egyházi-jognak is tanára, egy ily törvényre alapítja, az emlékiratnak jogi részével szemben, egész támadását.

Ennél fogva ismétlem, hogy az egyházi összes vagyoni főtulajdonosi jogának kérdése bármily vitás legyen is a királyhágontúli részekben, a katolikus egyházban, a németországi protestánsok közt, vagy bárhol a világon, de itt, a kicsike Erdély ref. egyházkerületében jelenleg is érvényben álló törvények és szokás-jog által meg van oldva s mindazok, kik az egyház egyetemének e főtulajdonosi jogát, míg újabb törvényhozási intézkedések a jelenlegi törvényes állapotot meg nem változtatják, kétségbe vonják, sőt tagadják: forradalmi téren állanak.

Az emlékiratban azonban — jöllehet Kovács Albert ezt is hallgatással mellőzi — föl van fejtve az is, hogy e főtulajdonosi jog teljességgel nem involvál fölöttén rendelkezési hatalmat. Jelezve vannak (21—27. l.) azon korlátok is, melyeket az egyház törvényhozó hatalma sem léphet túl. Ily korlátokat képeznek egyfelől azon célok, melyeknek elérésére az egyházi vagyoni eszközül szolgál s melyeket a helv. konfeszzió körvonaloz (XXVIII-ik rész 2-ik pont) s másfelől az egyes alapítók végrendeletei, a mint azt az 1791-ik 54-ik törvénycikk megállapítja.

Ennél fogva, merőben felesleges azon lecke, melyet Kovács Albert fejemre olvas, midőn hosszadalmasan magyarázgatja, hogy „a hagyományokra nézve a hagyományozó akarata törvény“ s hogy a mai nemzedék „az alapítók végrendeletének megtartására polgári úton is kötelezhető.“ Persze, hogy törvény; s annak megtartására mindnyájan kötelesek vagyunk. De hát, mikor vitattam én ezzel ellenkezőt? Ha ezt Kovács Albert kimutatja, ime, a nyilvánosság színe

előtt ígérem, hogy összegyűjtöm azt a két és fél milliót, a mi az erdélyi papi fizetések dotációjára szükséges s a minek összegyűjtésére Kovács Albert irigylendő naivitással fölhev; sőt juttatok abból neki is; de azon föltétellel, hogy többet valótlán dolgokat nem fog reám. Addig pedig azt az insinuációját, hogy én a végrendeletek nem respektálásának valóban kommunisztikus szagu tanát hirdetem s ez által az emberekben az alapítási hajlamot (vajha, erősebb volna!) megsibbajtom: egyszerűen visszautasítom.

De hát, a Bethlen-alapítvány egy részét elvonni Enyedről, nem attemtatum-e a Bethlen Gábor végrendelete ellen? Kérde Kovács Albert. Én pedig azt kérdelem tőle: látta, olvasta-e ő valaha e végrendeletet? Én, őszintén megvallom, nem, soha. Annyit tudok, hogy forgalomba jött egy pár idézet belőle, de hogy hitelesek-e azok, vagy sem, azt még oly kiváló magyar-történettudósok, mint Szabó Károly sem képesek eldönteni. Anynyi azonban kétségbe vonhatlan történeti tény, hogy bármit tartalmaz is az, de arról szó se lehet benne, hogy az alapítványok mind Enyeden értékesíttessenek, mert a nagy alapító hamvai már akkor rég el voltak porhadva, midőn az Apafiana resolutio (1662.) nyomán „a Kolozsvárott plántált collegium“ Enyedre költözött, mint azon időben „erre legalkalmasabb helyre.“ Ennél fogva, téves Kovács Albertnek azon állítása, hogy „még eddig a Bethlen-alapítvány ide-oda helyezése felett az országgyűlés határozott Erdélyben.“

Fölkérem, sziveskedjék — a Fehérvárra, vagy Kolozsvárra szóló s az alapítást megerősítő legelső országgyűlési végzésen kívül — csak egyetlen egy országos törvényhozási intézkedést bár a felelőség homályából napvilágra hozni, mert ez által az ügynek, valóban, nem csekély szolgálatot tesz. P. Szatmári Károly, a Bethlen főtanoda történetének írója, sem tud semmit ily országgyűlési végzésekről, csak annyit jegyez meg, hogy „a dotatio oly királyi volt, hogy ha a Rákociak kapzsisága s a fiskusnak a leopoldi kötlevel dacára elkövetett erőszakoskodásai e királyi adományokat egy hatodra nem szállítják, ma nem egy, hanem két akademiát lehetne ez alapítvány jövedelméből eltartani“ (Bethlen-főtanoda tört. 34-ik lap.) Tehát ő is lehetők tartja, hogy ha a jövedelem engedi, s szükség kívánja, az alapítvány nem csak egy, hanem több helyen is értékesíttessék s ez által tétessék elég a nagy

alapító magas intencióinak. Mennyiben volna ez állítólagos csonkítás az alapító végrendeletétől eltérő, bizonyításra vár, melylyel Kovács Alberts összes pártfelei eddigelő adósok maradtak.

Anynyi tény, hogy a Bethlen-főtanoda vállalai jelenleg túl vannak terhelve. E terhek jelentékeny része azon anomal helyzet miatt nehezül rá, hogy a lelkész-képzés szellemi s anyagi kötelességeit egymagában végzi, holott ebben aránylag részt venni, az egész anyaszentegyház egyetemének közös feladata volna.

A szeminárium főtartása (4 tanár és a teológusok javadalmazása) évenként 10,000 frtnál kétségen kívül többet vesz igénybe s a következése ennek egyfelől az, hogy a gymnáziumra nem fordíthat kellő erőt s így tulajdonképi hivatásának — minden nagy jövedelme dacára — nem tesz eleget; s másfelől az, hogy évek óta (ide számítva a rossz gazdálkodást is) deficittel dolgozik. E túlterheltsége legközelebről anynyira fokozódott, hogy az előljáróság — ámbar a múlt évi egyházkerületi közgyűlés, annak felterjesztésére, elhatározta a képezde igazgató tanári állomásnak betöltését — legközelebről bejelentette, hogy a választást el kell halasztani, mert a tanoda pénztára a fizetést nem képes kiszolgáltatni.

Ily tényállás dacára, ha mi azt mondjuk, hogy a Bethlen-főtanoda vagyon-kezelését rendezni, s terhein könnyíteni kell első sorban az által, hogy a lelkész-képzés nagy feladatát vegye kezébe maga az egyházkerület menjen segítségére a Bethlen-főtanodának, hogy az gymnasiumára fordíthasson több anyagi és szellemi erőt: azonnal kész a vád, hogy gyilkossági merényletet akarunk elkövetni! Difficile est.

Szász Domokos.

(Folyt. következik.)

T á j é k o z á s

a deszolaták-kérdés terén, a deézi egyház-
megyében.

A deszolaták ügye, a körülmények fejlődése szerint, úgy látszik, befejezéséhez közeledik. Meg lesz-e azonban oldva; vagy csak mint a Gordius böge ketté vágva: az eredmény, a következtetések mutatandják meg. Ha e kérdésben fő sulyt arra fektetnénk, hogy a deézi deszolaták jövedelmei, melyeket két század óta az esperesek élveztek, s mely úgy látszik, hogy az újabb időben a botrány fő köve volt, az esperestől elvétsenek, s más célra fordíttassanak: akkor a kérdés igen egyszerű alakot nyerne, s

megoldása könnyűvé válnék; és ez esetben aztán kár volt, az anyaszentegyháznak e kérdéssel félszázadnál tovább várni. De azonban, ha ama másik tekintet lenne fő tényező, s az lenne érvényesítendő, hogy ezen intézkedés által a deszolaták-ügy merőben enyésztesse el; a deszolaták benépesüljenek; az özszerombolt templomok felépüljenek; a megszüntetett papságok visszaállíttassanak, vagy lévitaságok, iskolatanitóságok alapíttassanak, mint egy időben ezen kérdésre vonatkozólag sokan ábrándoztak: ha ezen remények, s ábrándok valóításán álmadoznánk, nagy csalódásokban ringatnók magukat.

Egy időben ugyanis azonban ábrándos nézetek nyilvánultak közszinai tanácskozásainkban, hogy ha a deszolaták jövedelmei az esperestől elvétetnek, s azok emáncipált állásban lesznek; s még ha itt-ott egy kis oratoriumocská is épül; lévitaság alakíttatik: majd, mikint Afrika oázisain, mindazok, a kik lelki tápláltatásukat igénybe kívánják venni, vagy lelki szomjukat kielégíteni akarják, mind a körül csoportosulandának s leteendik magvát, alapját egy alakulandó, s hová-tovább szaporulandó, s életet nyerendő gyülekezethez, sat!

Hanem, uraim, ábrándozni lehet; költői imáginációkat alkothat magának az, a ki az illuziókat szereti; de az élet, a gyakorlat meg szokta rendesen hiúsítani az ily szerű ábrándokat. Hol a nép, bár mi okok alapján elpusztult, kiveszett s egész századok folyama alatt a csoportosulásnak jelei nem mutatkoztak: ott népet teremteni egy oratoriumocská építésével, vagy egy lévitaság felállítással, nem lehet. Elmult a Deukalion, és Aeakus mythikus kora, a mikor kövekből és hangyákból alakult emberekkel benépesedni hittek egész vidékeket. Más tényezők szükségesek az ily eredmény előidézésére, mint egy templomocská, vagy egy lévitascska. Nem kiáltó példa-e az ellenkezőre Tötör, melynek 1808-ig; Kecel, Babuc, Drág, melyeknek a forradalom utánig helyt lakó papja volt; Kackó, Szinye, Doboka, melyekben most is van pap; de azért szaporodott-e ezekben a ref. magyar elem? Mutatkozik, vagy mutatkozik-e ezen egyházakban csoportosulás?

Népmozgalmi adataink folytonosan azt mutatják, hogy a szülöttek száma általánosságban rendesen kevesebb a meghaltakénál? Lehet-e tehát számítani kirajzásra a magyar községekből, s telepítésekre az elpusztult magyar helységeken? Hisz, a jelen körülmények közt, ha ez is történnék, a nyereség csak a lenne, mint a kártya játéknál, hol egyik csak anynyit nyerhet, mint a menynyit a másik veszít.

Nem benépesedésére, hanem teljes elpusztulására számíthatunk sok egyházainknak, midőn lakosai városokra s könnyebben megélhető helységekre vonulhatnak azon kívül, hogy a magyar elem jóságán túladvá, elvándorol, megsemmisül. És ezen szerencsétlen viszonyokon a legszebb frázisok, a kenetteljes hirlapi cikkek, fényes dikciók, miszsiói intézkedés is bajosan segíthetnek. A kiölt elemek elpárolgott véréből új fajt kiállítani, nem képesek.

Miután pedig a deézi egyházmegyében létező deszo-

láták kérdésében mindig a láttatott lenni legfőbb botrány kövének, hogy azoknak jövedelmét miért veszi az esperes — mert náha más egyházmegyékben vannak deszolaták, de birtokaik az ország villongós viszonyaiban elveszvé — ha voltak — azokban a dez. ügy nagy fontosságot nem nyert: szükség tehát, hogy ezen viszonyokra nézve is némi tájékozást tegyünk.

A deszolaták jövedelmei, mikor mentek az esperesek keze alá, a legelső forrására, adatok hiánya miatt, nem mehettem; hanem azt látom, hogy az 1740-ik évi közzsinton ezen határozat keletkezik:

„Conclusum S. synodi gralis die 25 sepr. 1740 O.-Thordae, Celebr.

„A ekklesiastikus fuudusokon lakóktól eddig az espereseknek jární szokott taxák maradjanak in eo statu, melyben eddig voltak, hogy különben legyen, meg nem engedtetik. Secuudum antiquam consvetudinem. Inspectori és perceptori ezen taxáknak legyenek az esperesek, és tegyék azokkal maguk hivataljokbeli szükségüket. Extr. in synodo Grali. 25 sept. 1740 O.-Thordae Celebr. per jurat. S. synodi Gr. Notar Joannem Pelsötzy.

Mi történt, mi nem, ezen határozat keletkezésétől 1745-ig, nyoma nincs sehol; azonban, történni kellett valaminek, mert az 1745-ik zsinaton is hasonló határozat kel, de már szabatosabban, s körül írottában formulázva.

A határozat ez:

„Anno 1745 die junii Deesen celebrátatott sz. synodus Grális serio inponálja, sőt semel pro semper determinálta, hogy a mely ekkléziákban az ekkléziáknak akárminemü immobile bonumi, azaz, rétek, szántóföldek, szőlők, henn a helységekben örökségek, fundusok legyenek, azokból jam ab hic in posterum az ekkléziákban ne disponáljon, ne parancsoljon, fundusára semmi nemü lakó sessort ne szállítson, onnan is ne amoveálják különben, hanem mindezeknek administrációja a t. senioroknak hatalmában álljon, és a ki mit akar az ekklézia bonumával, vagy, bonumába disponálni, az a t. seniornak tudtára és hírével legyen, mert az eféle szinü jóknak administrációja nem mástól, hanem simpliciter et absolute a t. esperestől függ.“

Exhibit. Ao. Die, loco ut supra
per Joh. Pelsöcy S. synodi
juratum Notarium.

Ezen határozatok nem indokolják ugyan, hogy mi okon, mi szükségletek alapján engedélyoztetek az elpusztult egyházak jövedelmei az esperesek használatára; hanem a körülmények, viszonyok tanulmányozása, alkalmasint megadja kulcsát ezen átruházás szükségességének.

A deézi egyházmegye minden frázisok mellett is, a hajdanban is, mint most, szegény volt. Az esperesek szegény egyházakból választattak be hivatalukba; s miután itt mellék-jövedelmek ugy sem voltak, az egyh.-megye pedig territoriális tekintetben nagy és kuszált volt: gondoskodni kellett, hogy az esperesek hivataluk terheit, szükségleteit közforrásból fedezhessék.

De, lehetett s volt is bizonyosan másik fótényező ok

is, a miért azon elpusztult egyházak birtokai használatát az esperesekre ruházták, melyet azouban, a dolog természeténél fogva, a közzsinat a maga határozatában indokul nem hozhatott fel.

Az 1631-iki jegyzőkönyv minden egyházainkat elősorolja birtokaikkal, s kepeikkel együtt. Akkor több oly egyházak állottak fenn, melyek már 1740-ben léteztek, mert azon községekben nagy birtokosok uralkodván, midőn az 1658 és az 1704—11 forradalmak egyházainkat elpusztították, a lakosokat legyilkolták, a templomokat megsemmisítették, a menekült nagy birtokosok birtokai az egyházak javait, ugy látszik, hogy absorbeálták, mint erre példát mutatnak: Alparét, Gorbó, Vajdaháza, Drág, Szt.-Mihály, Szt.-Mária. És miután azon időkben különben is a pap marasztási rendszer uralkodott, a mely időből ily szerű protokollációkat olvassunk: „Dnus N. N. nec laudatur, nec mansitur;“ vagy „Dnus N. N. laudatur, sed tamen non mansitur,“ s minden tavasszal az egész egyházmegye egyházaiban eseléd-változási forma mozzanatok mutatkoztak, minek következésében a papok egy-egy egyházban még jól ki sem pakolhattak, s már mozdulniok kellett máshová: ezen változó körülmények közt a papok örködhettek-e saját papi birtokaikon is? Emelhettek-e szót azoknak érdekében, mennyivel kevésbé teheték volna a szomszéd községekben lévő egyházi birtokokon.

Ez időben apadtak meg az eredetileg alapult papi fizetések; ekkor kísértettek meg sok helyütt a papi beneficiumok elfoglalása, mi sok perlekedésre szolgáltatott alkalmat. Hogy tehát a meglevő egyházi birtokok megóvasának hasonló foglalásoktól s legyen, ki örködjék jogosultan fölöttük, a használati joggal az espereseket ruházták fel, jövedelmük nekik adattak s ezek így mentek be az 1754-ik évben végbe vitetett konskripciókba, s használtattak maiglan. És azóta nem hogy valami elidegenített volt ezen birtokból; sőt szaporítottak a kommune terrenumokból az esperesek által tett foglalásokkal, mint ezt tanúsítja Szűkerék, M.-Ujfalu és R.-Keresztur példája.

Ezen birtoklások azonban még egy fő eszmével voltak kapcsolatban: t. i. a hol csak lehetett, az egyházi birtokokra mindenütt magyar református hivek telepítettek be, hogy a magyar-elem lehetőleg megtartassék, s a legkisebb taxákra adattak ki, hogy azok oda édesítettessenek, mint erre példát mutatnak a k.-szilvási, kecseti, onaki, a.-tőöki, m.-macskási, r.-kereszturi, mányai, dengelegi, solyomkői, m.-ujfalusi birtokok. A hol pedig a magyar-elem annyira erősödött, hogy képes lön, egy lévitát tartani: ott az esperesek, bárha jogszerűleg is birták azokat, átbocsátották az ujonnan alakult kis egyházközség használatába, mint p. o. M.-Derzsén és M.-Fodorházán.

A hol azonban a papságok, a hivek elpusztulása, elszegényedése következésében megszűntek, 1754 után az esperesek azon egyházakból, sehonnan sem vettek jövedelmet.

Almásai Sámuel.

(Folytatása következik.)

TÁRCA.

Elfajulás-e, vagy fejlődés?

Nem első a szellemi, hanem az érzéki az első és csak azután következik a szellemi. I. Kor. XV, 46.

(Folytatás.)

Pál már fönnebb kikérdeztük. Vele a fönnebbiek után, e kérdést illetőleg teljesen tisztában vagyunk. Legfönnebb még azt ha fölemlítjük, hogy ő az átheneiek polytheizmusában s a görög költők énekeiben is megtalálta az érintkezési pontot a keresztyén vallás hirdetésére; s hogy ő távolról sem osztá azok nézetét, kik szerint a keresztyén-ség hasonlóan a mythológia Minervájához, mint egy varázstűzésre csoda útján állott elő, hanem ellenkezőleg, a keresztyén szellemi életét a növényhez hasonlítja, mely lassankint fejlődik, míg a maga teljességét eléri (I. Kor. III. 6). Plántálni, öntözni, növekedni! — Így van ez a természetben és a szellem világában egyiránt. Ki tagadja, ki nem látja itt is, ott is, mindenütt a — fejlődést!?

A történelem kétségbe vonhatlan tényekkel bizonyítja, hogy a vallásos élet Jézus után sem áll helyt. A zsidó a keresztyén vallásra térve is, eleinte mereven ragaszkodott a régi törvény szabályaihoz; de előáll Pál, és a keresztyén-séget igyekszik megszabadítani a zsidó törvény bilincseiből, s kérdéseket old meg, melyeket Jézus megoldatlan hagyott. És már most, vajjon a régi és új között létező s Pál által annyira hangsúlyozott ellenkezés, az igazságnak isten által való megváltoztatása, istennek önmagával való meghasonlása küzdelme gyanánt tekintendő-e, avagy csak az emberiség vallás-erkölcsi fejlődése egyik kiváló bizonyítékának?

Majd, minden korábbi, s részben még az apostoli korszakra visszavihető különbség elenyészik a katolikus egyház egységében. Előáll a középkor egyháza. Semmi visszacsúszás! Semmi elfajulás! A mi sokak előtt annak látszik, az semmi egyéb, mint a vallásnak még mindig hiányos fölfogása egészen új néptörzseknel. A korábbi hiányosb az idő folyamában itt is egy jobb számára készíti az utat. A keresztyén-ség lassankint és egészen természetes úton fejlődik Európában a nélkül, hogy szüksége volna azon állítólagos segélyre, mit sokan istennek a dolgok természetes folyamába mindegyre benyuló csodás kijelentésétől várnának. A sötétség után előbb csak derengő hajnal, majd a reformációval az új nap is előtör, miután útját természetes okok hosszú sora előkészíti. Krisztus szelleme új erővel működik, s korunk nemes feladata: megmutatni, hogy a reformáció alapelve, a lelkiismereti kényszer megsemmisítése, a vallás-erkölcsi élet szabad fejlődésének biztosítása bármily hiányosan lőn kezdetben alkalmazva, az idő folyamában egyre növekvő erővel érvényesíti magát.

Tehát, az alsóbb a vallás terén sem elfajulás, hanem kezdet és lépcső a magasbra. Ezt mutatja a zsidó és ezt a keresztyén vallás története. Mindenütt a fejlődés ugyan-

azon törvénye uralkodik: előbb az érzéki és azután a szellemi. A persák előbb a külső világosságot imádják, a fejlettség magasb fokán pedig Ahura-mazdát, mint az erkölcsi világ világosságát. A görögöknél előbb a külső természet-erők tiszteletével s annak megfelelő érzéki isteni tisztelettel, később az emberi lángész istenítésével találkozunk. A kék ég istennője a bölcsesség istennőjévé, a nap-isten a muzsák és művészet istenévé, a dörgés istene az istenek és emberek atyjává nővik ki magát. Tehát, fejlődés és mindig és mindenütt fejlődés!

Azonban, nem mindig egyenes irányban. Ámbár ez volna a legrövidebb, a mi nézetünk szerint; de isten többnyire oly utat választ a maga működésénél, melyet mi, gyarló emberek, kerülő útnak látunk és nevezünk.

Igy gondolkozott maga Pál is. Izrael eltaszítja magától és keresztre feszíti Jézust, mi első tekintetre merő ellentétben látszik állani az isteni terv megvalósulásával; de a nagy apostol fölismeri ebben azon eszközt, mi által az evangelium áldásai a pogányokhoz is eljutnak, s egyszersmind eredményezik, hogy a megkeményedett Izrael, a pogány világban előállott gyors fejlődés hasznos gyümölcseit látva, féltékenységre gerjed, s maga is csak hamar osztózni kíván isten gyermekeinek kiváltságaiban, és várva-várja azon ohajtott percet, melyben maga is beoltassék azon élőfába, melytől egy időre elszakadt volt.

Hasonló jelenség észlelhető másutt is. A keresztyén vallás sem képez kivételt. Látszólag ez sem halad egészen egyenes irányban előre. A zsidók által visszautasítva, az izlam által üldözötve, a középkorban (látszólag) visszacsúszva, csak évszázadok súlyos küzdelmei után mutatja meg ismét erejét a reformációban. De mint a feljövő napot sokszor felhő borítja el, a reformáció is nem sokára saját keblében megtisztátalanítva, s pályafutásában sokkép gátolva lőn. Mindezek dacára, a fejlődés halad a maga útján; s jóselkek egyre hangoztatják, hogy azon háboru, melyet napjainkban Róma izent a miveltségnek, ama forduló pont, mely a vallás-erkölcsi fejlődés mezején egy újabb epokha kezdetét fogja képezni. A jobb soha sem jön hirtelen, s legtöbbször nem is azon alakban, melyet mi megszoktunk szabályszerűnek nevezni.

Az emberiség fejlődése tehát nem történik mindig egyenes irányban, sőt még csak nem is mindig ugyanazon egy vonalban, hanem különböző, egymás mellett futó, s néha éppen egymást metsző vonalokban. A mily valószínűtlen azon föltevés, hogy a különböző emberfajok egyetlen egy pár embertől származnának, s hogy minden létező nyelv egy és ugyanazon nyelvtörzsből fejlett volna ki: épp oly megengedhetetlen ama másik, hogy t. i. a különböző vallások egyetlen egy eredeti vallás-alakból fejlődtek volna ki. A fejlődés különböző vonalai itt is egymás mellett futnak el, s néha különböző törzseknek helyi közelsége és egymással való sokszó-

ros érintkezése következtében, két vagy több eredeti vallásalakból egy harmadik fejlődik ki. Így például az Ezra (Esdrás) korabeli Izrael vallása nem tekinthető tisztán zsidónak, minthogy más népekkel (kháldeusok, persák, sat.) való sokszoros érintkezés és surlódás következtében a régi zsidó vallásos képzetek sok tekintetben módosulást szenvedtek. Az európai népek sémi eredetű keresztyénsége sem fejlődött csak a sémitizmus egyetlen vonalán, hanem magán hordja a sokáig egészen más úton haladt jáfeti miveltség bélyegét is. Azonban, a kölcsönös befolyás nem függeszti föl és nem zárja ki a fejlődés törvényét. Hisz, a növények sem kizárólag csak az ő eredeti csirájukból fejlődnek ki, hanem az őket környező más elemek (levégő, világosság, sat.) befolyását is élvezik, avagy más növényekbe való beoltás által fejlődésükben módosulást szenvednek. De azért nem fejlődnek-e mégis?

Sokan felhozzák a vallás-fejlődés ellen azt is, hogy e téren minden újabb lökés az emberi nem egyes kiváló hőseinek fölléptétől dátolódik és föltételeztetik. Tagadhatlanul, igaz. De hát azon hősök, egy Solon, vagy Lykurgus, egy Confucius, vagy Buddha merőben kívül esnének-e a természetes fejlődés körén csak azért, mivel a mi gyarló szemünk a fejlődés titkos útját ama jeleseknek nem képesek belátni, föllismerni? Avagy, kívül állott-e az emberi fejlődés természetes körén a názárethi Jézus, habár ő benne az emberiség géniusza meszsze túl szárnyalta azon kort, mely a keresztyénség fejlődésének bölcsőjét rengeté? Jóllehet a költői elbeszélés, a monda, az ókor sok más jeleseinek bölcsességével együtt a Jézusét is az istenséggel való természet fölötti érintkezésből igyekezett kimagyarázni; de Jézus maga arra nem hivatkozik. Ellenkezőleg, olvassuk fölőle, hogy ő „bölcsességben gyarapodott“ (Luk. II, 52.)

Továbbá, felhozzák még azt is a fejlődés theoriája ellen, hogy ennek pártolói nem képesek, az általuk anynyira hangsúlyozott fejlődést az idő folyamában mindenütt kézzel foghatólag kimutatni. Hogy bár rámutatnak a kisebb-nagyobb tökélyre, mely egyik vallás alakot a másiktól megkülönbözteti, de nem képesek khronologialag bebizonyítani, hogy a magasb és tökélyesb mindig az alsóbbul keletkezett volna. Látni való, hogy lehetetlenséget kívánnak. A történelem ugyanis, a hol csak vezérünk lehet, mindenütt kimutatja khronologiai rendben a fejlődés folyamát; azonban, mindazt, mi a fejlődés történelmileg kijelölt legalsóbb fokát megelőzőleg, tehát a történelem előtti, és így a történelem határán kívül eső időben történt, mindazt a dolog természeténél fogva sürü homály fűdi. S így ép úgy nem lehet azt tapasztalatilag (empirice) kimutatni, mint a hogy nem lehet ezt tennünk például a nyelv eredetét és első fejlődését, a nap-rendszer előállítását, avagy a földünkön lakó élő lények keletkezését és első fejlődését illetőleg. Itt már csak is a valószínűsége-re támaszkodhatni; részint a történelmi korban észlelt események analogiájából, részint azon, a történelmi kort megelőző, időből fennmaradt egyes emlékekből vonván el azon valószínűséget. Így található például Izrael történetében egyes nyomokra, adatokra, melyekből (Rakhel Theraphimjai, Ábra-

hám és Jefta ember áldozati készsége, a pusztai réz kigyó, sat.) a legnagyobb valószínűséggel következtethetni arra, hogy az izraeliták valaha Moloch- és Fétis-imádók voltak. S e téren is, a sok bizonytalanság és fáradságos tapogatódzás dacára, naponkint gyarapszik a történelmi tapasztalás, s így hova-tovább mind szilárdabb-szilárdabb alapja lesz a történelmi valószínűségnek. Helytelen tehát a fejlődés theoriájával szemben, mintha ez csak egy önkényüleg kigondolt, s minden objektív alapot nélkülöző pusztá hypothesis volna, a történelem előtti állapotok bizonytalanságára hivatkozni; minthogy ama theoria, mint fennebb is látók, a hol csak a történelem kérdéseinkre biztos feleletet adhat, mindig kétségtelen tényeken alapszik, s csak hol a tények merőben hiányoznak, ott használ hypothesiseket, melyeket különben, mint tudjuk, egyetlen tudomány sem nélkülözhet teljesen. És kérjük: az egész elfajulási theoria mi egyéb, mint egy kolossalis hypothesis, melyet még csak a valószínűség sem támogat, s mely keletkezését, ugy a keresztyéneknél, mint a pogányoknál (a boldog aranykor képze) csak pusztá a priori okoskodásoknak és költői képzelődéseknek köszönheti?

(Vége következik.)

VIDÉKI ÉLETT.

Az eresztvényi ev. ref. egyház jeleni állásáról egy pár szó.

Múlt évi „Erd. prot. közlöny“ 11-, 12-, 13-, 14-ik számaiban sepsii egyházmegyei jegyző tiszt. Kisantal Sámuel ur, nagyon világosan, öszszefüggőleg adja elő észrevételeit a kanonika vizitációnak az egyes egyházakról, melynek csaknem mindenik pontjában megemlíti Eresztvénynt, mint rossz gazdálkodót, hanyagot, tevéketlent, bukás szélén állót, az egyházi adósok között egyenetlenség ütött ki, kik beperesítették. Igaza van tiszt. jegyző urnak; itt megvan az árny-oldal, fény-oldal semmi. Én megkísértem, gyenge tehetségem szerint, egy kis fény-oldalt is keresni az eresztvényi egyházban, hátha kapok!

Mióta pap vagyok ezen kicsiny egyházban, éreztem örömet, igen fájdalom, keserűséget eleget. Mihelyt elfoglaltam tisztemet, az volt fődolgom: megtudni, mi vagyona van ezen egyháznak saját szükségei fedezésére s úgy tűnt ki, hogy van egy jó darab szántója, mely évenként jövedelmez 50—60 frtot, ebből fizeti egyházi adóját, javításokat s a jöttünk-mentünket, de ezen öszszeg is hanyagul szedetett föl s e miatt több évi adóját nem fizette (évi adója 12—13 frt. o. é.) Van egy mesteri alapítvány, mely magtárból alapult, ezen magtárt alapította volt ének-vezér Gozsman János, ez anynyira növekedett, hogy mikor én ide jöttem 1870-ben, már pénzzé volt változtatva s ki volt adva 15% minden kötelezvény nélkül, a mi miatt sok kedvetlenség történt. Volt az öszszeg 500, azaz, ötszáz frt. Ezen öszszegről, kinél a menynyi volt, kötelezvényt állítottam ki két fizető kezés mellett, így szépen gyarapodott ezen öszszeg 1873-ig. Ezen időben új papi lakot akart építtetni az egyház, mivel a régi lakhatatlanná vált, ez ógető szükség volt, arra a gondolatra

jött az egyház, hogy a mesteri alapítványt fordítsa ide, a mit kérelem útján meg is nyert. Ekkor az adósokat felsólitotta, hogy tartozásait a kötelezvény értelmé szerint 1872 végeig mindenki befizesse; a jobb érzésűek, a közügy iránt lelkesedő két három tag eleget tett a felhívásnak, de nagyobb részit be kellett peresíteni, most is foly a per 1873 aprilis havától vagy három tag ellen, kik közül egynél tetemes összeg van. A míg a pénz-gyűjtés folyt ez alatt egy kedvező alkalom adta elé magát véletlenül, egy belső telek minden rajta levő épületekkel eladóvá tétetett. Ezen kedvező alkalmat néhány előre látó tag jónak látta, eladóval szerződésre lépni jó előre, mivel többen akarták megvenni, az örökös szerződést meg is készítették miután megalkudták (1125) azaz, egy ezer százhuszonöt frt. o. é., mely összegből akkor 800, azaz, nyolcszáz forintot megis fizetett az egyház, a többi részzel a szerződés szerint 1873 Szt.-Mihálynapjáig adós maradt.

Mindez egy napnak a szüleménye; pénze az egyháznak ily rövid idő alatt nem volt több 500, azaz, ötszáz forintjánál, de az eladó tulajdonosnak 800 forintra volt égető szüksége, ennek lefizetése nélkül nem engedte át a telket. Az egyház számot vetve magával, azon gondolatra jött, hogy bármi megszorítással is tartsa meg, mert olyan berendezett s beépített telket a vásárló összegben nem tud építeni, s szakértők véleménye szerint is, nem 1,125 forintot ért, hanem két anynyit is. Ilyen körülmények, között kénytelen volt az egyház 300, azaz, háromszáz frtot kölcsön venni s így egészítette ki a fennirt összeget 800-ra. Itt, nézetem szerint, az egyház kárt nem tett magának, sőt hasznot, csak abban hibáztak, hogy felsőbb engedély nélkül tettek, de a szükség s a nyomorúság kényszerítette így tenni, mert ha nem, mások veszik el s a papot nem volt hová tenni.

Az 1,125 frt. fedezésére kilátásba helyeztetett a régi papi élet a rajta levő épületekkel; az épületekből kapott az egyház 170 forintot, a kopasz helyet eladta, mely összesen három és fél véka férőjü terület, községi iskola helyiségnek, melyet megvett a község 600, azaz, hatszáz o. é. forinttal, ebből a kölcsön vett háromszáz forintot kifizette, a sepsi-szent-györgyi kollégium részére megajánlott 100, azaz száz forintot, a melynek egy néhány év óta kamatját sem fizette, mert nem volt miből, most ezt is kifizette az egyház egészen kamatostúl. Ez, azt hiszem, még is ad egy kis élet jelt egy ilyen kis községbe s nem egészen olyan tevéketlen, hogy sámsoni erő kelljen. Egyéb a baj.

Iskolát teremtett, a milyen nem volt soha, habár községi a neve, de a községet a felekezet teszi, mert kevés kivétellel mind reformátusok, van tanító 1872-től fogva, kinek a részére 300 forint segélyt nyertünk az államtól, nyertünk iskola-építésre 4084 forintot; árverezés útján ki is adott felépítés végett, megajánlottak a hivek 1,556 frtot, mit fuvar napszámmal rónnak le; 600 forinttal helyiséget vett. Ez, azt hiszem, megjár egy kis fény-oldalnak, ebből úgy látszik, hogy mind az egyház, mind a nevelés iránt van te-

vékenység, s nem érdemli azt az szigoru megrovást, a mely nem buzdít, hanem fásít, kedvetlenit. Egyéb a baj!

Roszak a gondnokok, a kikbe semmi tevékenység; egyiknek veszi ki az ember a kezéből a számadást perrel, marad nála hátralék, adja a másnak, mintha gondosabb volna, még rosszabb; ezt még külhatóság által is bajos kötelességére szoritani; egyik évtől a másikig használja az egyház pénzét kamat nélkül, így van ez most is nálunk, a miről majd meggyőződik a vizitáció s meg arról is, hogy a mit meghagyott s megrendelt a megye gondnoknak, mind e mái napig sincs elég téve, a mit bejelentettem többször, mind hiába; végre aztán huzza a kurtát a szegény pap, ha figyelmeztet valakit a kötelességére, hát azért lesz a vizsály s egyenetlenség előidőzője.

A múlt évi vizitáció alkalmával úgy tűnt ki, hogy pénztár-maradék, a számadó kimutatása szerint, volt 45 frt. 14 kr. a mi e mái napig nála van, nem lehet felvenni. A mesteri alapítványról való számadását, melyet még 1873. év végére kellett volna elkészíteni, nem tette, a vizitáció megrendelte 1874 jan. 12-én, hogy 15 napok alatt elkészítse s beadja; e mái napig nem tette, minek következtében esperes nt. Csiszér Gábor ur az én bejelentésem folytán, ezen ügyet mult év 1874 nov. 18-án tartott egyházmegyei gyűlés eleibe terjesztett s ennek határozata folytán adatott külhatóságnak át, ott van most is; s így jelenlegi számadónál van vagy 114, azaz, száztizennégy forint minden kamat nélkül s így másoknál is, a hanyag számadolás miatt; nem tudják az egyházi tagok, kinél mi van, a miatt nem segíthet bajain. E miatt nincs még megilletékezve az új papi lak az adóhivatalnál, nincs épület biztosítva, pedig mindezeket szigoruan megrendelte a vizitáció; s már ki a felelős, ki szenvedjen ezért megrovást? Bizonyosan az egész egyház, meg a szegény pap, ennek kijut alulról, felülről, duplán, bántják mint Jézust, reá nyomják a keresztet, hadd vigye. Jaj! nem érzí, nem tudja azt senki, milyen a helyzete a papnak egy-egy nyomorúságos ekklába, csak a ki benne van, hogy mennyit kell küzdeni és harcolni saját igazáért.

A bűnöst kell megróni s utána nézni többször figyelmesen, mert egy két hanyagért megróni az egész testületet, igen fájdalmas, ez igazán egyenetlenséget s vizsályt szül. Adjon az isten minden egyházba a pap mellé vagy két-három igazságos, tevékeny, buzgó egyéniséget: felvirágozik a legkisebb egyház is; de a hol pártoskodás, a hol igaztalanság van lépten-nyomon, s hol az az elv: ne szólj, mert én sem szólók: ott napi renden van a csalás, lopás.

Ezek valóban, miket jelen helyzetéről írhatok egyháznak; adja isten, hogy ezután kedvezőbb megjegyzéseknek legyen kitéve, hogy ne kelljen senkiért és semmiért pirulnia, s oly szigoru megrovást szenvedni felsőbb helyről, mint minőt kellett hallani január hó 27-én tartott egyházmegyei közgyűlésben Eresztevényről és Erösdrül, mely sokaknál részvét és gúny-mosolyt idézett elő, a mi hallatlan, s a jobb érzésűek keblét fájdalommal tölti el.

Puskás Lajos,
ref. lelkész.